BALZAC

Secretele prințesei de Cadignan

Honoré de BALZAC

Secretele prinţesei de Cadignan

Traducere de Elis Buşneag

Les Secrets de la princesse de Cadignan, 1839

Cuprins

Secretele prințesei de Cadignan
Addenda

Domnului Théophile Gautier

Secretele prinţesei de Cadignan

După flagelul revoluţiei din iulie care a năruit numeroase averi aristocratice ocrotite de Curte, prinţesa de Cadignan a avut iscusinţa să pună pe seama evenimentelor politice totala ei sărăcire datorată unui trai de lux şi risipă. Prinţul părăsise Franţa împreună cu familia regală, lăsând-o pe prinţesă la Paris, inviolabilă prin această absenţă a sa, întrucât datoriile, pentru achitarea cărora vinderea proprietăţilor vandabile nu ajungea, îi reveneau doar lui. Donaţiile nobiliare fuseseră sechestrate. Pe scurt, situaţia materială a acestei mari familii era la fel de dezastruoasă ca şi cea a ramurii vârstnice a Burbonilor. Femeia, atât de vestită cu primul său nume – ducesa de Maufrigneuse –, luă atunci înţeleapta hotărâre de a trăi într-o profundă izolare, încercând să se facă uitată. Parisul fu prins într-o vâltoare de evenimente atât de vertiginoase, încât nu trecu mult şi ducesa de Maufrigneuse, îngropată în prinţesa de Cadignan, schimbare de nume necunoscută majorităţii noilor actori ai societăţii intraţi în scenă odată cu Revoluţia din iulie, deveni ca o străină.

În Franţa, titlul de duce primează asupra tuturor celorlalte, chiar şi asupra celui de prinţ, deşi după teoria heraldică purificată de orice sofism titlurile nu au nicio semnificaţie, între nobili existând o deplină egalitate. Această minunată egalitate a fost pe vremuri păstrată cu multă stricteţe la Curtea

Franţei; se mai menţine şi astăzi, cel puţin cu numele, prin grija pe care o au regii a acorda simplul titlu de conte fiilor lor. Bizuindu-se pe această tradiţie, Francisc I spulberase fastul titlurilor pe care şi le etalase înfumuratul Carol Quintul, iscălindu-i o scrisoare de răspuns: Francisc, nobil de Vanves. Ludovic al XI-lea procedase şi mai înţelept, dându-şi fiica după un nobil fără titlu, Pierre de Beaujeu. Sistemul feudal a fost atât de bine anihilat de Ludovic al XIV-lea, încât titlul de duce ajunsese în regatul său cea mai înaltă distincţie aristocratică, şi cea mai râvnită. Totuşi, există două sau trei familii în Franţa la care rangul de prinţ, dotat altădată cu vaste moşii, este situat deasupra celui de duce. Familia de Cadignan, care deţine titlul de duce de Maufrigneuse pentru primii născuţi, în vreme ce toţi ceilalţi se numesc simplu cavaleri de Cadignan, este una dintre familiile de excepţie. Ca odinioară doi prinţi din familia de Rohan, prinţii de Cadignan aveau dreptul la un tron în reşedinţa proprie; puteau să aibă paj, nobili care să-i slujească. Această explicaţie este necesară atât pentru a evita neghioabele critici ale acelora care nu ştiu nimic, cât şi pentru a constata marile orânduieli ale unei lumi care, spun unii, se duce, şi pe care atâţia oameni o îmbrâncesc fără s-o înţeleagă. Familia de Cadignan poartă o emblemă *de aur cu cinci figuri în formă de romburi de culoare neagră*, *împreunate şi traversate de o fâşie orizontală*, cu cuvântul *Memini* ca deviză, şi coroana închisă fără alte figuri sau ornamente. Astăzi, marea mulţime de străini care inundă Parisul şi o ignoranţă aproape generală a ştiinţei heraldicii a început să facă o modă din titlul de prinţ. Adevăraţii prinţi nu sunt însă decât aceia care posedă moşii şi cărora le aparţine titlul de alteţă. Dispreţul nobilimii franceze pentru titlul de prinţ şi raţiunile pentru care Ludovic al XIV-lea acordase supremaţie titlului de duce, au împiedicat

Franţa să numească alteţă pe cei câţiva prinţi existenţi în ţară, cu excepţia dinastiei lui Napoleon. Iată de ce prinţii de Cadignan se află pe o treaptă inferioară din punct de vedere al titulaturii, faţă de ceilalţi prinţi de pe continent.

Membrii societăţii propriu-zise a cartierului Saint-Germaine o înconjurau pe prinţesă cu o discreţie respectuoasă datorită numelui ei care este unul dintre acelea ce vor fi mereu onorate, necazurilor ei despre care nu se mai discuta şi frumuseţii ei, singurul lucru pe care-l păstrase din bogăţia-i apusă.

Lumea, al cărei ornament fusese, o stima pentru că se călugărise, ca să zicem aşa, ducând o viaţă retrasă. Această discreţie însemnase pentru ea, mai mult decât pentru oricare femeie, un imens sacrificiu. Faptele ieşite din comun au un răsunet atât de mare în Franţa, încât prinţesa recâştigase prin această izolare tot ceea ce pierduse în ochii opiniei publice în epoca ei de mare strălucire. Nu se mai vedea decât cu una dintre fostele-i prietene, marchiza d'Espard; nu mai frecventa nici marile reuniuni, nici balurile. Prinţesa şi marchiza se vizitau în cursul dimineţii, şi aproape în taină. Când prinţesa venea să cineze la prietena ei, marchiza nu mai primea pe nimeni. Doamna d'Espard se comporta admirabil cu prinţesa; îşi schimbă loja de la teatrul italienesc, renunţă la locurile de rangul întâi pentru un benoar la parter, astfel încât doamna de Cadignan putea merge la teatru fără să fie văzută şi să plece pe ascuns. Puţine fiinţe ar fi fost capabile de o asemenea delicateţe care să le priveze de plăcerea de a târî în suita lor o fostă rivală decăzută, şi de a se numi binefăcătoarea acesteia. Scutită astfel de a-şi face toalete costisitoare, prinţesa călătorea în taină în trăsura marchizei, pe care n-ar fi acceptat-o în public. Nimeni n-a aflat vreodată motivele pentru care doamna d'Espard se purta astfel cu prinţesa de Cadignan; dar atitudinea ei a fost sublimă şi i-a

solicitat mult timp o groază de servicii mărunte, care, luate separat, par a fi nişte fleacuri, însă, în ansamblu, ating colosalul.

În 1832, trei ani îşi aşternuseră straturile de zăpadă peste aventurile ducesei de Maufrigneuse şi le albiseră într-atât, încât era nevoie de mari eforturi de memorie ca să-ţi reaminteşti împrejurările grave ale vieţii ei anterioare. Din această regină adorată de atâţia Curtezani, şi ale cărei nechibzuinţe puteau alcătui subiectul mai multor romane, rămăsese o femeie încă extrem de frumoasă, în vârstă de treizeci şi şase de ani, dar îndreptăţită să nu-şi dea decât treizeci, deşi era mama ducelui Georges de Maufrigneuse, tânăr de nouăsprezece ani, frumos ca Antinous, sărac precum Iacob, care era sortit să aibă cele mai mari succese, şi pe care maică-sa voia, înainte de orice, să-l însoare în mod strălucit. Poate că tocmai acest proiect era secretul strânsei prietenii dintre ea şi marchiză, al cărei salon era considerat cel mai de vază din Paris, şi de unde, într-o bună zi putea să aleagă, dintre moştenitoare, o nevastă pentru Georges. Prinţesa prevedea un interval de cinci ani între momentul prezent şi epoca căsătoriei fiului ei; ani de pustietate şi de singurătate, deoarece pentru reuşita unei căsătorii onorabile, conduita sa trebuia să poarte pecetea înţelepciunii.

Prinţesa locuia pe strada Miromesnil, la parterul unei vilişoare, care-o costa mai nimic. Mai păstrase câte ceva din traiul fastuos de altădată. Eleganţa ei de mare doamnă dăinuia încă. Se înconjurase de mobile frumoase care presupun o existenţă superioară. Pe şemineu putea fi văzută o splendidă miniatură: portretul regelui Carol al X-lea, executat de doamna de Mirbel, dedesubtul căruia erau gravate cuvintele: *Dăruit de rege*, iar, pe perete, un portret înfăţişând-o pe Madame, care fusese deosebit de bună cu ea. Pe o măsuţă strălucea unul dintre albumele de mare preţ, pe

care niciuna dintre familiile burgheze tronând astăzi în societatea noastră industrială şi sâcâitoare n-ar îndrăzni să-l etaleze. Era o cutezanţă care o caracteriza. Albumul conţinea numeroase portrete, dintre care vreo treizeci erau ale unor prieteni intimi, presupuşi de lume foştii ei amanţi. Numărul acesta era o calomnie; dar zece dintre ei poate c-au fost, zicea marchiza d'Espard auzind această batjocură răutăcioasă. Portretele lui Maxime de Trailles, al lui Marsay, al lui Rastignac, al marchizului d'Esgrignon, al generalului Montriveau, al marchizului de Ronquerolles, al lui Ajuda Pinto, al prinţului Galathionne, ale tinerilor duci de Grandlieu, Réthoré, al frumosului Lucien de Rubempré, şi al tânărului viconte du Sérizy fuseseră executate, de altfel, cu o mare fineţe picturală de câţiva dintre cei mai celebri artişti. Cum prinţesa nu se mai vedea decât cu două sau trei persoane din această colecţie, spunea pe un ton glumeţ că albumul reunea toate rătăcirile ei. Necazurile o transformaseră într-o mamă devotată. În cei cincisprezece ani de restauraţie, se distrase prea mult ca să-şi mai găsească timp şi pentru propriul fiu; dar refugiindu-se în singurătate, această ilustră egoistă şi-a spus că sentimentul matern împins până la paroxism ar putea deveni pentru viaţa-i trecută o izbăvire atestată de fiinţele simţitoare, care iartă totul unei mame desăvârşite. Îşi iubi cu atât mai abitir fiul, cu cât n-avea nimic altceva de iubit. De altfel, Georges de Maufrigneuse este unul dintre acei copii care pot flata toate orgoliile unei mame; de aceea prinţesa făcu pentru el tot soiul de sacrificii: obţinuse pentru Georges un grajd şi un hambar deasupra cărora el ocupa un mic apartament la mezanin, alcătuit din trei încăperi mobilate cu mult gust; se lipsise de multe, pentru a-i păstră un cal de călărie, un cal de cabrioletă şi un fecior de casă. Pentru ea nu-şi păstrase decât o cameristă iar, ca bucătăreasă, pe una dintre fostele-i fete de bucătărie. Lacheul

ducelui avea, aşadar, un serviciu cam dificil. Toby, fostul lacheu al răposatului Beaudenord, căci asta era gluma răspândită de societatea aleasă pe seama elegantului ruinat, acest lacheu tânăr care, la douăzeci şi cinci de ani, mai putea încă să nu-şi dea decât paisprezece, trebuia să facă faţă la ţesălatul cailor, la curăţarea cabrioletei sau a trăsurii, să-şi însoţească stăpânul, să facă ordine în apartamente şi să fie prezent în anticamera prinţesei pentru a anunţa, dacă din întâmplare venea în vizită vreo persoană marcantă. Când te gândeşti cum trebuie să fi fost, în timpul Restauraţiei, frumoasa ducesă de Maufrigneuse, una dintre reginele Parisului, o regină strălucitoare, al cărei lux ajunsese poate până la nivelul celor mai bogate femei în vogă din Londra, simţeai parcă o înduioşare văzând-o în umila-i găoace de pe strada Miromesnil, la câţiva paşi de uriaşu-i palat pe care niciun bogătaş nu-l putea locui, şi pe care ciocanul speculanţilor l-a distrus. Femeia căreia treizeci de servitori abia îi ajungeau, care avea cele mai frumoase saloane de recepţie din Paris, cele mai drăguţe cămăruţe de locuit, în casa căreia avuseseră loc cele mai răsunătoare petreceri, trăia acum într-un apartament din cinci încăperi: o anticameră, o sufragerie, un salon, un dormitor şi o cameră de baie, având pe lângă ea doar două slujnice.

— Ah! Este peste măsură de bună cu fiul său şi bună fără afectare, este fericită, zicea această delicată cumătră care era marchiza d'Espard. Cine-ar fi crezut vreodată că o femeie atât de uşuratică poate fi în stare de hotărâri urmărite cu atâta stăruinţă; aşa-mi explic de ce minunatul nostru mitropolit a încurajat-o, arătându-i o bunăvoinţă desăvârşită şi convingând-o de curând pe bătrâna contesă de Cinq-Cygne să-i facă o vizită.

Şi-apoi, de ce să nu recunoaştem? Trebuie să fii regină ca să ştii să abdici şi să cobori cu eleganţă dintr-o poziţie înaltă, care nu-i niciodată pe de-a-

ntregul pierdută. Numai cei conştienţi că nu valorează nimic prin ei înşişi îşi dau în vileag tristeţea decăderii sau cârtesc şi se reîntorc asupra unui trecut ce nu va mai reînvia niciodată, intuind bine că în viaţă nu izbândeşti de două ori. Forţată să se lipsească de florile rare, în mijlocul cărora se obişnuise să trăiască şi care îi reliefau atât de bine fizicul, deoarece era cu neputinţă să n-o asemui unei flori, prinţesa îşi alesese bine locuinţa: beneficia de o frumoasă grădină, plină de arbuşti, al cărei gazon mereu verde îi bucura liniştita izolare. Avea un venit modest de vreo douăsprezece mii de livre, provenit dintr-un ajutor anual acordat de bătrâna ducesă de Navarreins, mătuşă pe linie paternă a tânărului duce, cu drept de a fi continuat până în ziua căsătoriei acestuia, şi dintr-un alt ajutor trimis de ducesa de Uxelles din îndepărtata-i moşie, unde economisea aşa cum ştiu să economisească bătrânele ducese pe lângă care Harpagon nu-i decât un biet şcolar. Prinţul trăia în străinătate, mereu la ordinele stăpânilor exilaţi, împărtăşindu-le vitrega soartă, şi slujindu-i cu o credinţă dezinteresată, poate cel mai inteligent dintre toţi cei care îi înconjura. Poziţia prinţului de Cadignan o favoriza încă pe soţia sa aflată la Paris. Când *Madame* a făcut tentativa din Vendée, mareşalul căruia-i datorăm cucerirea Africii a purtat discuţii cu principalii conducători ai curentului legitimist în locuinţa prinţesei, atât de mare era obscuritatea în care trăia, atât de puţină suspiciune trezea decăderea ei în ochii guvernului actual! Văzând că soseşte cumplitul amurg al dragostei, această vârstă de patruzeci de ani dincolo de care, pentru o femeie, mai toate porţile sunt închise, prinţesa se aruncase în imperiul filosofiei. Citea, ea care timp de şaisprezece ani manifestase o totală repulsie faţă de lucrurile grave. Literatura şi politica reprezintă în epoca noastră ceea ce pe vremuri era credinţa pentru femei, ultimul refugiu al vanităţilor lor. În

cercurile aristocratice se zvonise că Diane voia să scrie o carte. De când frumoasa, splendida femeie, nu mai era decât o femeie spirituală, aşteptând să se ofilească de-a binelea, recepţiile din casa ei deveniseră o cinste supremă înnobilând peste măsură persoana favorizată. La adăpostul acestor preocupări, prinţesa izbuti să-l ducă de nas pe unul dintre primii săi amanţi, de Marsay, cel mai influent personaj al politicii burgheze instituite în iulie 1830; îl primea în salonul ei, seara, în timp ce, în dormitor, mareşalul şi câţiva legitimişti discutau în şoaptă despre cucerirea regatului, lovitură ce nu se putea realiza fără concursul opiniilor, singurul element de succes pe care conspiratorii-l uitaseră. A-l trage pe sfoară pe prim-ministru, făcându-l să ţină loc de paravan la o conspiraţie împotriva propriului guvern, iată o răzbunare frumoasă a unei femei frumoase. Aventura aceasta demnă de glorioasele zile ale Frondei a constituit obiectul celei mai spirituale scrisori de lume prin care prinţesa o informa pe *Madame* despre cursul negocierilor. Ducele de Maufrigneuse s-a deplasat în Vendée şi a reuşit să revină în taină, fără să se fi compromis, dar nu şi fără să fi participat la primejdiile prin care trecuse M*aclame,* care, din nefericire, a renunţat la serviciile lui, când totul părea pierdut. Poate că vigilenţa pătimaşă a tânărului ar fi dejucat trădarea. Oricât de mari ar fi fost păcatele ducesei de Maufrigneuse în ochii lumii burgheze, comportamentul fiului său le-a şters, cu siguranţă, din memoria cercurilor aristocratice. Era un gest de nobleţe şi de măreţie în a primejdui viaţa unicului fiu şi a moştenitorului unei familii istorice. Există oameni aşa-zişi iscusiţi, care repară greşelile vieţii particulare prin serviciile aduse vieţii politice şi invers; dar prinţesa de Cadignan nu-şi făcuse niciun fel de calcul. Poate că la fel se întâmplă cu toate fiinţele care se comportă astfel.

Neprevăzutul contribuie în mare măsură la acest contrasens.

Într-una dintre primele zile frumoase ale lunii mai 1833, spre ora două după-amiaza, când soarele-şi arunca ultimele-i sclipiri, marchiza d'Espard şi prinţesa de Cadignan dădeau ocolul – n-am putea spune că se plimbau – unicei alei care înconjura gazonul grădinii. Razele răsfrânte de ziduri încălzeau atmosfera acestui spaţiu restrâns îmbălsămat de flori, darul marchizei.

— Curând îl vom pierde pe de Marsay, spunea doamna d'Espard, iar odată cu el se va nărui şi ultima dumitale speranţă de viitor în ceea ce-l priveşte pe ducele de Maufrigneuse; deoarece, cu toate că l-ai tras pe sfoară într-un mod atât de ingenios, acest mare politician te-a îndrăgit din nou.

— Fiul meu nu va face niciodată concesii ramurii cadete, zise prinţesa, chiar de-ar fi să moară de foame, chiar de-ar trebui să muncesc pentru el. Însă Berthe de Cinq-Cygne nu-l duşmăneşte.

— Copiii, zise doamna d'Espard, nu împărtăşesc convingerile părinţilor…

— Să lăsăm asta, interveni prinţesa. Va fi destul de bine, dacă n-o s-o pot îmblânzi pe marchiza de Cinq-Cygne, să-mi însor fiul cu vreo fată de potcovar, cum a făcut drăguţul de d'Esgrignon!

— L-ai iubit? întrebă marchiza.

— Nu, răspunse grav prinţesa. Naivitatea lui d'Esgrignon era un fel de prostie provincială pe care am sesizat-o puţin prea târziu sau, dacă vrei, prea devreme.

— Dar pe de Marsay?

— De Marsay s-a jucat cu mine ca şi cu o păpuşă. Eram atât de tânără! Nu iubim niciodată bărbaţii care vor să ne fie dascăli, ne rănesc prea mult micile orgolii.

— Şi tânărul acela, bietul de el, care s-a spânzurat?

— Lucien? Era un Antinous şi un mare poet; l-am iubit la modul cel mai cinstit, puteam să fiu fericită; dar el iubea o tânără, şi l-am cedat doamnei de Sérizy; dacă-ar fi vrut să mă iubească, crezi că l-aş fi cedat?

— Ce ciudăţenie! Să te împiedici de-o Esther!

— Era mult mai frumoasă decât mine, zise prinţesa… Iată, nu peste mult, se împlinesc trei ani de când trăiesc într-o deplină singurătate, reluă ea după o pauză; ei bine, află că această tihnă nu mi-a displăcut deloc. Doar dumitale îţi pot spune că aici m-am simţit fericită. Eram sătulă de atâta adoraţie, obosită fără mulţumire, fericită doar în aparenţă, fără ca emoţia să-mi tulbure sufletul. Toţi bărbaţii pe care i-am cunoscut mi s-au părut meschini, egoişti, superficiali; niciunul nu mi-a trezit nici cea mai mică surpriză, n-aveau puritate, grandoare, delicateţe. Mi-ar fi plăcut să întâlnesc pe cineva care să mă subjuge.

— Să fii, oare, ca mine, scumpo, întrebă marchiza, să nu fi aflat niciodată ce-i dragostea, încercând să iubeşti?

— Niciodată, răspunse prinţesa întrerupând-o pe marchiză şi luând-o de braţ.

Amândouă se aşezară pe o bancă din lemn necioplit, la umbra unei tufe de iasomie reînflorită. Amândouă rostiseră cuvinte grave pentru femeile ajunse la vârsta lor.

— Ca şi dumneata, răspunse prinţesa, am fost, poate, mai iubită decât sunt alte femei; dar îmi dau bine seama că, deşi am avut atâtea aventuri, n-am cunoscut fericirea. Am făcut destule năzbâtii, dar ele aveau o ţintă, iar ţinta se îndepărta pe măsură ce mă înflăcăram! în inima-mi îmbătrânită simt o puritate încă neîntinată. Da, sub stratul atâtor experienţe zace o primă iubire ce-ar mai putea fi înşelată, aşa cum în ciuda atâtor istoviri şi ofiliri mă simt încă tânără şi frumoasă. Putem iubi fără să fim fericite, putem fi fericite fără să iubim; dar să iubeşti şi să fii fericit, să poţi îmbina aceste două

uriaşe plăceri omeneşti, este un miracol. Miracolul acesta mie nu mi-a fost dat.

— Nici mie, zise doamna d'Espard.

— Mă simt chinuită, în singurătatea asta a mea, de un regret fără margini: m-am distrat, dar n-am iubit.

— Formidabil secret! exclamă marchiza.

— Ah! Scumpa mea, răspunse prinţesa, secretele astea nu ni le putem împărtăşi decât nouă însene; la Paris, nimeni nu ne-ar crede.

— Şi, reluă marchiza, dacă n-am fi trecut amândouă de treizeci şi şase de ani, nu ne-am fi făcut poate această destăinuire.

— Da, când suntem tineri, avem orgolii prosteşti! Semănăm uneori cu acei sărmani tineri care îşi plimbă scobitoarea prin gură ca să se creadă că au prânzit admirabil.

— Mă rog, astea suntem, răspunse cu o graţie plină de cochetărie doamna d'Espard, care schiţă un fermecător gest de inocenţă studiată, şi suntem, mi se pare, încă destul de pline de viaţă ca să ne revanşăm.

— Când mi-ai spus, mai alaltăieri, că Béatrix a fugit împreună cu Conti, toată noaptea nu m-am gândit decât la asta, reluă prinţesa după o pauză. Trebuie să fi cu adevărat fericită ca să-ţi sacrifici astfel situaţia, viitorul, şi să renunţi pentru totdeauna la societatea aleasă.

— E o biată gâsculiţă, zise grav doamna d'Espard. Domnişoara des Touches a fost încântată să se descotorosească de Conti. Béatrix n-a intuit cât de puţin valora Conti în ochii acestei femei superioare care, văzându-se părăsită, nu şi-a apărat nicio clipă pretinsa-i fericire.

— Înseamnă că va fi nefericită?

— Chiar şi este, reluă doamna d'Espard. De ce să-ţi părăseşti soţul? La o femeie, nu-i asta o dovadă de slăbiciune?

— Aşadar, crezi că doamna de Rochefide n-a fost îmboldită de dorinţa de a se bucura liniştită de

o dragoste autentică, de această dragoste ale cărei satisfacţii, pentru noi două, sunt încă un vis?

— Nu, a maimuţărit-o pe doamna de Beauséant şi pe doamna de Langeais, care, între noi fie vorba, într-o epocă mai puţin vulgară ca a noastră ar fi ajuns, ca şi dumneata de altfel, personalităţi la fel de marcante ca doamnele La Vallière, Montespan, Diane de Poitiers, ducesele d'Etampes şi de Châteauroux.

— Oh! în afara regelui, scumpo. Vai, cât aş vrea să pot evoca aceste femei şi să le întreb dacă…

— Dar, zise marchiza, întrerupând-o pe prinţesă, nu-i nevoie să-i facem pe morţi să vorbească, mai cunoaştem femei în viaţă care-s fericite. Iată, am avut nenumărate discuţii intime cu privire la acest gen de lucruri cu contesa de Montcomet, care, de cincisprezece ani este cea mai fericită femeie din lume împreună cu micuţul Emile Blondet: nicio incorectitudine, niciun gând ascuns; se simt şi acum ca în prima zi; noi am fost însă mereu deranjate, întrerupte în clipa cea mai captivantă. Aceste îndelungi legături, ca a lui Rastignac cu doamna de Nucingen, a doamnei de Camps, vara dumitale, cu Octave al său, au un secret, un secret pe care noi nu-l cunoaştem, draga mea. Lumea ne face suprema cinste de a ne considera nişte libertine demne de Curtea regentului, în timp ce noi suntem pure ca două fetiţe de pension.

— Aş fi atât de fericită să mai am candoarea aceea, exclamă zeflemitor prinţesa; dar a noastră este mai rea, avem de ce să fim umilite. Ce vrei, îi vom oferi această mortificare lui Dumnezeu ca o ispăşire a căutărilor noastre zadarnice; deoarece, scumpo, nu-mi prea vine să cred c-am putea găsi, în toamna vieţii, frumoasa floare care ne-a lipsit în anotimpul primăverii şi al verii.

— Problema nu este asta, reluă marchiza, după o reflecţie plină de seriozitatea discuţiei. Suntem încă destul de frumoase pentru a inspira o pasiune;

dar nu vom convinge niciodată pe nimeni de inocenţa noastră şi nici de virtutea noastră.

— Dac-ar fi o minciună, ar fi repede ornată cu comentarii, servită cum nu se poate mai frumos ca să fie crezută şi devorată ca un fruct delicios; dar să faci ca adevărul să fie crezut! Ah! Cei mai mari oameni au pierit din pricina asta, adăugă prinţesa arborând unul dintre acele suave surâsuri pe care numai penelul lui Leonardo da Vinci a ştiut să-l redea.

— Naivii iubesc uneori cu adevărat, reluă marchiza.

— Dar, observă prinţesa, în ceea ce ne priveşte, nici măcar la ei nu găseşti destulă crezare.

— Ai dreptate! exclamă râzând marchiza. Insă bărbatul pe care-ar trebui să-l găsim noi nu trebuie să fie nici prost, nici chiar un om de talent. Ca să rezolvăm o astfel de problemă, nouă ne trebuie un om de geniu. Numai geniul are credinţa copilăriei, cultul dragostei, lăsându-se de bunăvoie legat la ochi. Gândeşte-te la Canalis şi la ducesa de Chaulieu. Dacă dumneata sau eu am întâlnit bărbaţi de geniu, aceştia erau fie prea departe de noi, fie prea ocupaţi, şi noi prea frivole, prea curtate, prea ocupate.

— Ah! Ce mult aş vrea, totuşi, să nu părăsesc această lume fără să fi cunoscut plăcerile adevăratei iubiri, exclamă prinţesa.

— Esenţialul nu este doar s-o inspiri, zise doamna d'Espard, ci s-o trăieşti. Cunosc multe femei care nu sunt decât pretextul unei pasiuni, în loc să fie, în acelaşi timp, cauza şi efectul acesteia.

— Ultima pasiune pe care am inspirat-o, spuse prinţesa, a fost un lucru sfânt şi frumos, avea şanse să se realizeze. Hazardul îmi trimisese, în sfârşit, bărbatul de geniu care ni se cuvine şi care-i atât de greu de găsit pentru că sunt mai multe femei frumoase decât genii. Dar şi-a vârât dracu' coada.

— Povesteşte-mi, draga mea, cum a fost. Este ceva nou pentru mine.

— Nu mi-am dat seama de această frumoasă pasiune decât spre mijlocul iernii anului 1829. În fiece vineri, la Operă, zăream în primele rânduri un tânăr de vreo treizeci de ani, venit acolo pentru mine, mereu pe acelaşi scaun, privindu-mă cu ochi înfocaţi, dar adesea întristat din pricina distanţei care i se părea a fi între noi sau poate şi din convingerea că nu va reuşi.

— Bietul băiat! Când iubeşti, te prosteşti de-a binelea, zise marchiza.

— Nu era pauză între acte să nu se strecoare pe coridor, reluă prinţesa zâmbind de amicala ironie cu care o întrerupsese marchiza; apoi o dată sau de două ori, îşi lipise nasul de geamul unei loji din faţa celei în care mă aflam eu, ca să mă vadă sau să se facă văzut. Dacă primeam vreo vizită, îl zăream rezemat de uşă, aruncându-mi câte-o ocheadă furişă; ajunsese să-i ştie pe toţi din societatea mea, urmărindu-i când se îndreptau spre lojă, ca să profite de deschizătura uşii. Bietul băiat, aflase cu siguranţă destul de repede cine eram, deoarece îl cunoştea din vedere pe domnul de Maufrigneuse şi pe socrul meu. Din clipa aceea, l-am întâlnit pe misteriosul meu necunoscut la teatrul italienesc, instalat pe un loc de unde mă putea privi din faţă într-un extaz copilăresc – era ceva plăcut. Când ieşeam de la Operă, ca şi de la Teatrul de Comedie, îl vedeam pironit în mulţime cu picioarele parcă înfipte-n pământ – toţi îl înghionteau, el însă rămânea locului. Dacă mă vedea sprijinită de braţul vreunui favorit, ochii i se înceţoşau. Pe de altă parte, niciun cuvânt, nicio scrisoare, nicio manifestare. Nu-i aşa că era de bun-gust? Uneori, întorcându-mă acasă dimineaţa, îl găseam pe adoratorul meu aşezat pe una dintre bornele porţii de la intrarea trăsurilor, îndrăgostitul acesta avea ochi foarte frumoşi, o barbă deasă şi lungă în formă de evantai, mustaţă şi favoriţi, astfel încât nu i se vedeau decât pometii albi şi fruntea înaltă; mă rog, un adevărat cap de statuie

antică. În zilele lui iulie, după cum ştii, prinţul a apărat palatul Tuileries pe latura dinspre chei. Seara, când totul fusese pierdut, s-a înapoiat la Saint-Cloud.

„Draga mea, mi-a spus el, în jurul orei patru, era cât pe ce să fiu ucis. Mă ochise unul dintre răzvrătiţi, când un tânăr cu barba lungă, pe care cred că l-am zărit la teatrul italienesc şi care conducea atacul, a deviat ţeava puştii.” Glonţul a nimerit pe altcineva, un sergent major al regimentului, care se afla la doi paşi de soţul meu. Tânărul acesta trebuie să fi fost, aşadar, un republican. În 1831, când am revenit să mă instalez aici, l-am întâlnit iarăşi, cu spatele sprijinit de zidul acestei case; părea fericit de nenorocirile mele, care i se păreau, poate, că ne apropiau; dar după evenimentele de la Saint-Merry, nu l-am mai revăzut: a murit acolo. În ajunul funeraliilor generalului Lamarque, ieşisem la o plimbare pe jos împreună cu fiul meu, şi tânărul republican ne-a urmărit tot timpul, mergând când înaintea, când în urma noastră, de la biserica Madeleine până la pasajul Panoramelor, unde aveam treabă.

— Asta-i tot? întrebă marchiza.

— Tot, răspunse prinţesa. Ah! În dimineaţa cuceririi redutei de la Saint-Merry, un puşti a cerut să-mi vorbească şi mi-a înmânat o scrisoare scrisă pe o hârtie obişnuită, semnată cu numele necunoscutului.

— Arată-mi-o şi mie, zise marchiza.

— Nu, draga mea. Iubirea aceasta a fost prea mare şi prea sfântă în sufletul acelui om ca să-i pângăresc secretul. Scrisoarea aceea scurtă şi cumplită îmi tulbură inima ori de câte ori mi-o reamintesc. Tânărul acela mort mă emoţionează mai mult decât toţi bărbaţii în viaţă pe care i-am cunoscut; mereu îl revăd.

— Cum îl cheamă? întrebă marchiza.

— Oh! Un nume destul de oarecare, Michel Chrestien.

— Ai făcut bine că mi l-ai divulgat, reluă înflăcărată doamnă d'Espard, am auzit adesea vorbindu-se despre el. Acest Michel Chrestien era prietenul unui bărbat celebru, Daniel d'Artez, pe care ai vrut mai demult să-l cunoşti, şi care mă vizitează o dată sau de două ori în sezonul de iarnă. Chrestien ăsta, care a murit într-adevăr în luptele de la Saint-Merry, avea mulţi prieteni. Am auzit spunându-se că era unul dintre acei mari politicieni cărora, ca şi lui de Marsay, nu le lipsea decât întorsătura favorabilă a împrejurărilor pentru a ajunge dintr-odată ceea ce trebuiau să fie.

— Atunci mai bine că a murit, zise prinţesa cu un aer melancolic, sub care îşi ascunse gândurile.

— N-ai vrea să te întâlneşti într-o seară cu d'Artez, la mine acasă? întrebă marchiza; aţi discuta despre strigoiul vostru.

— Cu plăcere, draga mea.

La câteva zile după această discuţie, Blondet şi Rastignac, care-l cunoşteau pe d'Artez, i-au făgăduit marchizei d'Espard să-l convingă să cineze la ea. Făgăduiala ar fi fost, cu siguranţă, riscantă fără numele prinţesei a cărei întâlnire nu-i putea fi indiferentă marelui scriitor.

Daniel d'Artez, unul dintre rarii bărbaţi ai zilelor noastre la care tăria de caracter se îmbină cu un talent veritabil, câştigase de mult, nu deplina popularitate pe care trebuiau să i-o aducă operele sale, ci o stimă respectuoasă la care spiritele alese n-aveau ce să mai adauge. Reputaţia sa avea să mai crească, fără îndoială, dar, în ochii cunoscătorilor, ea atinsese încă de pe atunci gradul cel mai înalt: făcea parte din categoria autorilor care, mai devreme sau mai târziu, sunt apreciaţi la justa valoare, o dată pentru totdeauna. Nobil sărăcit, îşi înţelesese epoca, simţind că nu putea reuşi decât prin exemplul personal. Luptase multă vreme în arena pariziană, împotriva voinţei unui unchi bogat, care, printr-o contradicţie pe care numai vanitatea o justifică, după ce-l lăsase pradă

celei mai crunte mizerii, îl făcuse pe omul celebru moştenitorul averii refuzate în mod câinos scriitorului necunoscut. Schimbarea aceasta bruscă nu modificase cu nimic deprinderile lui Daniel d'Artez: a continuat să lucreze cu o modestie demnă de vremurile de dinainte şi şi-a asumat răspunderi noi acceptând un fotoliu în Camera Deputaţilor, unde luă loc în aripa dreaptă. După ce urcase pe treptele gloriei, frecventa când şi când lumea bună. Un vechi prieten, un renumit medic, Horace Bianchon, l-a convins să se lase prezentat baronului de Rastignac, subsecretar de stat la un minister şi prieten cu de Marsay. Aceşti doi oameni politici consimţiseră cu multă nobleţe ca Daniel, Horace şi câţiva intimi de-ai lui Michel Chrestien să scoată cadavrul republicanului din biserica Saint-Merry, ca să-i poată face onorurile funerare. Recunoştinţa pentru un serviciu care contrasta cu asprimea administrativă din acele timpuri când pasiunile politice se dezlănţuiau cu atâta virulenţă îi legase, ca să spunem aşa, pe d'Artez şi pe Rastignac. Subsecretarul de stat şi ilustrul ministru erau prea şireţi ca să nu profite de această împrejurare; câştigaseră astfel câţiva prieteni de-ai lui Michel Chrestien, care, de altminteri, nu-i împărtăşeau opiniile, şi care se reapropiaseră în modul acesta de noul guvernământ. Unul dintre ei, Léon Giraud, numit mai întâi raportor la Consiliul de Stat, devenise apoi consilier de stat. Existenţa lui Daniel d'Artez era pe de-a-ntregul consacrată muncii; nu frecventa societatea decât rareori, aceasta rămânând pentru el ca un vis. Locuinţa sa era ca o mănăstire unde ducea o viaţă de benedictin: aceeaşi sobrietate în felul de a se comporta, aceeaşi rigoare în felul de a munci. Prietenii ştiau că, până în acel moment, femeia nu însemnase pentru el decât un accident mereu de temut; o analizase prea mult ca să nu-i fie frică de ea, dar tot studiind-o ajunsese să n-o mai cunoască,

semănând în această privinţă cu acei tacticieni profunzi, care vor fi totdeauna învinşi pe terenuri străine când axiomele lor ştiinţifice sunt puse la încercare şi suferă modificări. Se pretindea un analist avizat, dar rămăsese cel mai candid copil. Acest contrast, în aparenţă greu de conceput, este perfect explicabil pentru cei care pot măsura hăul care desparte ideile de sentimente: unele izvorăsc din creier, celelalte, din inimă. Poţi fi un om de seamă şi rău aşa cum poţi fi un prost, dar un amant desăvârşit. D'Artez făcea parte dintre fiinţele privilegiate la care rafinamentul gândirii, întreaga gamă a facultăţilor mintale, nu exclud nici forţa, nici măreţia sentimentelor. Era, printr-un rar privilegiu, om de acţiune şi un gânditor totodată. Viaţa sa particulară era nobilă şi curată. Faptul că se ferise până atunci cu atâta grijă de dragoste, dovedea că se cunoştea bine; ştia dinainte cât l-ar robi pasiunea. Multă vreme eforturile copleşitoare prin care îşi pregătise terenul solid al operelor sale, care i-au adus faima, şi mizeria îndurată au însemnat un minunat mijloc de apărare. Ajuns om cu dare de mână, avu cea mai vulgară şi mai de neînţeles legătură cu o femeie destul de frumoasă, dar aparţinând clasei de jos, fără nicio instruire, fără maniere şi ascunsă cu grijă tuturor privirilor. Michel Chrestien atribuia oamenilor de geniu puterea de a transforma fiinţele cele mai solide în silfide, proastele în femei de spirit, ţărăncile în marchize: cu cât o femeie era mai desăvârşită, cu atât pierdea în ochii acestora, deoarece, spunea el, imaginaţia lor nu mai avea ce face în acest caz. După el, dragostea, o simplă cerinţă a simţurilor la fiinţele inferioare, era, la cele superioare, opera morală cea mai desăvârşită şi cea mai captivantă. Ca să-l justifice pe d'Artez, se sprijinea pe exemplul lui Rafael şi al Fomarinei. S-ar fi putut da pe el însuşi un exemplu de acest gen, el care vedea un înger în ducesa de Maufrigneuse. Ciudatul capriciu al lui d'Artez putea fi, de altfel,

justificat în mai multe feluri: poate că, înainte de toate, îşi pierduse nădejdea de a întâlni aici, pe pământ, o femeie care să corespundă încântătoarei himere pe care orice bărbat de spirit o visează şi o dezmiardă? Poate că avea o inimă prea temătoare, prea delicată ca s-o lase pradă unei femei de lume? Poate că prefera să-i dea Naturii ce i se cuvenea şi să-şi păstreze iluziile urmărindu-şi idealul? Poate că lăsase de o parte iubirea, considerând-o incompatibilă cu lucrările sale şi cu rigoarea unei vieţi monahale în care pasiunea i-ar fi dat totul peste cap? De câteva luni, d'Artez era luat peste picior de Blondet şi de Rastignac, care îi reproşau că nu cunoaşte nici lumea, nici femeile. Dacă stăteai să-i asculţi, operele lui erau destul de numeroase şi destul de înaintate ca să-şi poată îngădui şi unele distracţii: avea o avere frumoasă şi trăia ca un şcolar: nu se bucura de nimic, nici de banii săi, nici de gloria sa; habar n-avea de bucuriile alese ale pasiunii nobile şi delicate, pe care unele femei de neam şi cultivate le puteau inspira sau resimţi; nu era oare nedemn de el că n-a cunoscut decât aspectul vulgar al dragostei? Dragostea, limitată la necesităţile naturale, era în ochii lor cel mai neghiob lucru de pe lume. O fală a societăţii este aceea de a fi creat femeia în locul femelei oferite de Natură; de a fi creat perpetuarea dorinţei, în timp ce Natura nu s-a gândit decât la perpetuarea Speciei; într-un cuvânt, de a fi creat dragostea, cea mai frumoasă religie umană. D'Artez nu cunoştea nimic din încântătoarele subtilităţi ale limbajului, nimic din nenumăratele dovezi de afecţiune neîncetat oferite de suflet şi de spirit, nimic din acele dorinţi înnobilate de maniere, nimic din aura împrumutată chiar celor mai grosolane acte de femeile alese. Cunoştea, poate, femeia, dar îi ignora divinitatea. Pentru a iubi cu adevărat, femeia trebuie să facă risipă de artă, înfrumuseţându-şi inconştient atât sufletul, cât şi trupul. În sfârşit, pe măsură ce proslăveau

rafinatele desfrâuri ale imaginaţiei, care constituie cochetăria pariziană, cei doi corupători îl căinau pe d'Artez că se hrănea cu alimente naturale şi fără condimente, că nu gustase din deliciile alesei bucătării pariziene, şi-i aţâţau nespus curiozitatea. Doctorul Bianchon, căruia d'Artez i se mărturisea, ştia că, în cele din urmă, această curiozitate i se trezise. Îndelungata legătură a marelui scriitor cu o femeie din gloată, departe de a-i fi devenit o obişnuinţă, ajunsese de nesuportat; dar el era reţinut de acea timiditate excesivă care pune stăpânire pe toţi singuraticii.

— Cum, zicea Rastignac, să ai un *blazon traversat de o dungă oblică de la dreapta spre stânga, jumătate roşu, jumătate auriu şi un medalion smălţuit pe ambele părţi* şi să nu faci să strălucească acest străvechi armoriu picardez pe portiera unei trăsuri? Ai o rentă de treizeci de mii de livre şi roadele condeiului dumitale; ţi-ai îndreptăţit deviza, compusă din calamburul atât de jinduit de străbunii noştri: Ars, *Thes aurusque virtus,* şi nu te duci să ţi-o plimbi în pădurea Boulogne? Trăim într-un veac în care virtutea se cuvine să se arate.

— Dacă i-ai citi operele grăsanei ăsteia de Laforet, care-ţi place atâta, te-aş ierta că o păstrezi, spuse Blondet. Dar, dragul meu, dacă mănânci pâine goală materialiceşte vorbind, pe plan spiritual n-ai nici măcar pâine…

Acest mic război prietenesc dintre Daniel şi prietenii săi dura de câteva luni, când doamna d'Espard îl rugă pe Rastignac şi pe Blondet să-l hotărască pe d'Artez să vină să cineze la ea, informându-i că prinţesa de Cadignan voia cu tot dinadinsul să-l cunoască pe celebrul bărbat. La unele femei, genul acesta de curiozitate este ca lanterna magică pentru copii, o bucurie a ochilor, destul de măruntă de altfel, şi plină de dezamăgiri. Cu cât un bărbat de spirit îţi trezeşte interesul de la distanţă, cu atât te va deziluziona văzut de

aproape; pe cât l-ai visat de strălucitor, pe atât va fi de opac. În această privinţă, curiozitatea dezamăgită ajunge uneori până la nedreptate. Nici Blondet, nici Rastignac nu-l puteau înşela pe d'Artez, dar îi spuseră râzând că i se oferea cel mai râvnit prilej de a-şi dăţi sufletul şi de a cunoaşte supremele delicii pe care le oferea dragostea unei mari doamne pariziene. Prinţesa era, cu certitudine, îndrăgostită de el. De ce să-i fie teamă, n-avea decât de câştigat din asta; nu mai putea fi coborât de pe piedestalul pe care-l înălţase doamna de Cadignan. Nici Blondet, nici Rastignac nu văzură niciun inconvenient în a pune această dragoste pe seama prinţesei. Ea putea duce şi această calomnie, ea al cărei trecut prilej uise atâtea anecdote. Şi unul şi celălalt, începură să-i povestească lui d'Artez aventurile ducesei de Maufrigneuse: primele ei escapade cu de Marsay, al doilea capriciu cu d'Ajuda, pe care-l smulsese de lângă nevastă-sa, răzbunând-o astfel pe doamna de Beauséant, a treia legătură cu tânărul d'Esgrignon care o întovărăşise în Italia unde se compromisese îngrozitor din pricina ei; apoi cât de nefericită a fost cu un celebru ambasador, fericită eu un general rus; cum fusese ea Egeria a doi miniştri de externe, şi câte altele. D'Artez le spuse că aflase despre ea mai multe decât puteau ei povesti de la bietul lor prieten Michel Chrestien, care o venerase în taină timp de patru ani, şi fusese pe punctul de a-şi pierde minţile din pricina ei.

— L-am însoţit adesea pe prietenul meu, la teatrul italienesc, la Operă. Nenorocitul alerga cu mine pe străzi, căutând să ţină pasul cu caii trăsurii ei, şi admirând-o prin geamul cupeului. Datorită acestei iubiri, prinţul de Cadignan şi-a salvat viaţa – Michel l-a împiedicat pe un băiat să-l ucidă.

— Perfect! Iată că aveţi de pe acum ce discuta, zise surâzând Blondet. Asta-i femeia care-ţi trebuie; nu va fi nemiloasă decât din delicateţe şi te va iniţia cu multă artă în tainele aleselor

maniere. Dar ia aminte! A înghiţit nenumărate averi! Frumoasa Diane este una dintre acele femei risipitoare care nu te costă un ban, dar pentru care cheltuieşti milioane, încredinţează-i trupul şi sufletul; dar ţine-ţi strânse baierele pungii, ca bătrânul acela din *Potopul* lui Girodet.

Din această discuţie, reieşea că prinţesa întruchipa ademenirea unui abis, graţia unei regine, corupţia unui diplomat, misterul unei iniţieri, pericolul unei sirene. Cei doi bărbaţi spirituali, neputând prevedea deznodământul acestei glume, sfârşiseră prin a face din Diane d'Uxelles parizianca cea mai monstruoasă, cocheta cea mai abilă, Curtezana cea mai îmbătătoare a lumii. Chiar dacă aveau dreptate, femeia pe care-o tratau cu atâta uşurătate era sfântă şi sacră pentru d'Artez, a cărui curiozitate nu era nevoie să fie stârnită; acceptă invitaţia din primul moment, ceea ce şi urmăreau cei doi prieteni.

Îndată ce primi răspunsul, doamna d'Espard alergă la prinţesă:

— Scumpa mea, ia spune-mi, te simţi frumoasă, cochetă, poţi veni peste câteva zile să cinezi la mine? Ţi-l voi prezenta pe d'Artez. Omul nostru de geniu este fiinţa cea mai sălbatică; se teme de femei şi n-a iubit niciodată. Închipuieşte-ţi-l. Este teribil de spiritual, de o naturaleţe seducătoare, îndepărtând orice neîncredere. Inteligenţa lui pătrunzătoare, totdeauna retrospectivă, are efect întârziat şi-ţi răstoarnă toate calculele. L-ai înşelat astăzi, mâine nu-l mai păcăleşti cu nimic.

— Ah! zise prinţesa, dacă-aş avea numai treizeci de ani, ce m-aş mai distra! Tot ce mi-a lipsit până acum a fost un om de spirit pe care să-l pot trage pe sfoară. N-am avut decât parteneri, niciodată adversari. Dragostea era o joacă, nu o luptă.

— Dragă prinţesă, recunoaşte că sunt foarte mărinimoasă întrucât!… mi-e mai aproape cămaşa…

Cele două femei se priviră râzând, strângându-şi prieteneşte mâinile. Neîndoios, îşi făcuseră una alteia destăinuiri importante şi nu era pentru prima oară când se interesau de acelaşi bărbat sau când îşi făceau câte un serviciu; căci pentru ca prieteniile dintre femei să fie sincere şi trainice trebuie să fie cimentate de mici crime. Când două prietene pot să se ucidă reciproc şi se văd cu un pumnal otrăvit în mână, oferă spectacolul înduioşător al unei armonii care nu se tulbură decât în clipa când una dintre ele, ca din neatenţie, îşi aruncă arma. Deci, la opt zile după discuţia de mai sus, la marchiză avu loc una dintre acele serate numite reuniuni strict intime, rezervate prietenilor apropiaţi, la care nimeni nu vine decât în urma unei invitaţii verbale şi în timpul cărora accesul străinilor este interzis. Această serată era dată în cinstea a cinci persoane: Emile Blondet, doamna de Montcomet, Daniel d'Artez, Rastignac şi prinţesa de Cadignan. Incluzând-o şi pe gazdă, erau tot atâţia bărbaţi câte femei. Niciodată hazardul nu-şi îngăduise pregătiri mai savante ca pentru întâlnirea dintre d'Artez şi prinţesa de Cadignan. Prinţesa trece şi astăzi ca una dintre cele mai rafinate, în ceea ce priveşte îmbrăcămintea, ceea ce, pentru femei, constituie arta supremă.

LA PRINCESSE DE CADIGNAN.

La princesse passe encore aujourd'hui pour une des plus fortes sur la toilette. . . . .

LA PRINCESSE DE CADIGNAN.

Îşi pusese o rochie de catifea albastră cu mâneci lungi albe şi largi, strânsă pe talie, iar pe deasupra un fel de pelerină din tul uşor încreţită şi cu o bordură albastră, urcând puţin spre gât şi acoperindu-i umerii, aşa cum vedem la unele portrete de Rafael. În pletele-i aurii căzând în cascade, una dintre podoabele care-o făcuseră celebră, camerista îi prinsese cu multă măiestrie câteva floricele albe de câmp. Cu siguranţă, Diane nu părea să aibă douăzeci şi cinci de ani. Cei patru ani de solitudine şi de repaus îi împrospătaseră tenul. De altfel, nu există clipe când dorinţa de a plăcea dă un surplus de frumuseţe femeilor? Voinţa are o mare influenţă asupra aspectului femeii. Dacă emoţiile violente au puterea de a îngălbeni tonurile albe la fiinţele cu un temperament sangvin, melancolic, de a înverzi chipurile limfatice, de ce n-am acorda dorinţei, bucuriei, speranţei, facultatea de a limpezi tenul, de a aureola privirea cu străluciri vii, de a însufleţi frumuseţea cu luminozitatea vie a unei dimineţi însorite? Tenul alb atât de vestit al prinţesei căpătase acum o nuanţă pârguită, dându-i un aer de regină. În acest moment al vieţii sale marcate de atâtea autoanalize şi gânduri serioase, fruntea ei gânditoare şi sublimă se potrivea de minune cu ochii albaştri, blânzi şi maiestuoşi. Celui mai iscusit fizionomist i-ar fi cu neputinţă să-şi închipuie calcule şi dârzenie sub această nemaiîntâlnită delicateţe a trăsăturilor. Sunt chipuri de femei care înşală ştiinţa şi derutează observatorul prin calmul şi prin fineţea lor; ar trebui să le poţi examina când sunt sub impulsul pasiunilor, ceea ce este dificil; sau când acestea s-au dezlănţuit, ceea ce nu mai serveşte la nimic: atunci femeia arată bătrână şi nu mai disimulează. Prinţesa este una dintre aceste femei impenetrabile, ea poate deveni ceea ce doreşte să fie: zglobie, copilăroasă, inocentă până la disperare; sau fină, gravă şi profundă până la

neliniştire. Apăru la marchiză cu intenţia de a fi o femeie blândă şi naturală, care nu cunoaşte viaţa decât prin decepţiile trăite, o femeie bună şi calomniată, dar resemnată, în sfârşit un înger îndurerat. Veni devreme, cu intenţia de a se afla aşezată pe canapea, lângă foc, alături de doamna d'Espard, cum dorea să fie văzută, într-una dintre acele atitudini în care ştiinţa se ascunde sub o delicată naturaleţe, una dintre acele poze studiate, căutate, care să-i scoată în relief frumoasa siluetă şerpuitoare, începând cu piciorul, urcând graţios până la coapse şi continuându-se prin admirabile rotunjimi până la umeri, oferind privirilor întregul profil al trupului. O femeie goală era mai puţin primejdioasă decât o rochie atât de savant etalată, încât acoperă totul şi totodată dezvăluie totul. Datorită unui rafinament pe care multe femei nu l-ar fi inventat, spre marea uluire a marchizei, Diane venise întovărăşită de ducele de Maufrigneuse. După o clipă de gândire, doamna d'Espard strânse mâna prinţesei, cu aerul că pricepuse.

— Te-am înţeles! Vrei să-l faci pe d'Artez să te creadă total inaccesibilă la început, pentru ca mai târziu totul să decurgă cât se poate de firesc.

Contesa de Montcomet veni împreună cu Blondet. Rastignac îl aduse pe d'Artez. Prinţesa nu-i făcu bărbatului celebru niciunul dintre acele complimente cu care-l copleşeau oamenii de rând; îl înconjură însă cu o amabilitate prevenitoare, impregnată de graţie şi de respect, şi care trebuia să fie ultima expresie a concesiilor ei. La fel se comporta, neîndoios, când discuta cu regele Franţei, cu prinţii. Păru fericită că-l vede pe acest mare bărbat şi încântată că voise să-l cunoască. Persoanele de gust, cum era prinţesa, se deosebesc mai ales prin maniera de a asculta, printr-o bunăvoinţă lipsită de ironie, şi care înseamnă pentru politeţe ceea ce înseamnă practica pentru virtute. Când bărbatul celebru vorbea, ea arbora un aer atent, de mii de ori mai măgulitor decât

complimentele cele mai linguşitoare. Marchiza făcu prezentările reciproce în mod firesc şi fără emfază. La masă, d'Artez fu aşezat alături de prinţesă, care, departe de a imita exagerările de dietă pe care şi le permit sclifositele, mâncă totul cu mare poftă, străduindu-se să se poarte ca o femeie obişnuită, fără niciun comportament ciudat. Între un fel şi altul, profită de o clipă când toată lumea se angajase în discuţie şi i se adresă lui d'Artez:

— Secretul plăcerii pe care-o resimt aflându-mă lângă dumneavoastră, zise ea, constă în dorinţa de a afla câte ceva despre un nefericit prieten de-al dumneavoastră, domnule, mort pentru o altă cauză decât a noastră şi faţă de care am avut mari obligaţii fără să fi putut să i le mărturisesc şi să mă achit. Prinţul de Cadignan mi-a împărtăşit şi el regretele. Ştiam că aţi fost unul dintre cei mai buni prieteni ai sărmanului băiat. Prietenia dumneavoastră reciprocă, pură, nealterată, era ceva sfânt pentru mine. Nădăjduiesc, aşadar, că n-o să vi se pară prea ciudat faptul că am dorit să aflu tot ce-aţi putea să-mi relataţi despre această fiinţă care v-a fost atât de dragă. Dacă sunt legată de familia exilată, şi obligată să am opinii monarhice, nu mă înscriu printre aceia care cred că nu poţi fi totodată republican şi cu suflet nobil. Monarhia şi republica sunt singurele forme de guvernământ care nu înăbuşe sentimentele înalte.

— Michel Chrestien era un înger, doamnă, răspunse Daniel cu o voce ştrangulată. Nu ştiu, printre eroii Antichităţii, vreunul care să-i fie superior. Să nu credeţi cumva că făcea parte dintre acei republicani cu vederi înguste, care-ar fi dorit reînceperea Convenţiunii şi a amabilităţilor Comitetului de Salvare obştească; nu, Michel visa o federaţie elveţiană aplicată la întreaga Europă, între noi fie spus, nu-i aşa? După fastuoasa guvernare a unuia singur, care, cred, se potriveşte îndeosebi ţării noastre, sistemul lui Michel consta

în suprimarea războiului în vechea lume şi reconstituirea ei pe alte baze decât acelea ale conducerii ce pe vremuri o feudalizase. Republicanii erau, din acest punct de vedere, oamenii cei mai aproape de concepţiile sale; iată de ce le-a acordat sprijinul în luptele din iulie şi de la Saint-Merry. Deşi cu opinii total diferite, am rămas strâns uniţi.

— Este cel mai frumos elogiu adus amândurora, zise timid doamna de Cadignan.

— În ultimii patru ani de viaţă, reluă Daniel, nu mi-a mărturisit decât mie dragostea ce v-o nutrea, şi această mărturisire a cimentat legăturile şi aşa destul de puternice ale prieteniei noastre frăţeşti. Doar el, doamnă, v-ar fi iubit aşa cum aţi fi meritat-o. De câte ori nu m-a pătruns ploaia însoţindu-vă caleaşca până ajungeaţi acasă, alergând în pas cu caii dumneavoastră, ca să ne menţinem pe o linie paralelă, pentru ca el să vă vadă… să vă admire!

— Dar, domnule, zise prinţesa, mă simt datoare să vă despăgubesc.

— De ce nu este şi Michel aici? răspunse Daniel cu un accent plin de melancolie.

— Poate că la un moment dat ar fi încetat să mă mai iubească, zise prinţesa clătinându-şi capul cu un aer plin de tristeţe. Republicanii sunt şi mai fermi în convingerile lor, decât suntem noi absolutiştii, care păcătuim prin indulgenţă. Fără îndoială că m-a visat perfectă şi ar fi fost crunt dezamăgit. Noi, femeile, suntem urmărite de tot atâtea calomnii, câte trebuie să îndураţi dumneavoastră în viaţa literară, dar noi nu ne putem apăra nici prin glorie, nici prin operele noastre. Oamenii nu ne iau aşa cum suntem, ci cum ne închipuie ei. I s-ar fi ascuns repede femeia necunoscută care zace în mine, sub falsul portret al femeii imaginare, cea adevărată pentru lume. M-ar fi crezut nedemnă de sentimentele nobile pe care mi le nutrea, incapabilă să le înţeleg.

Aici prinţesa dădu din cap, agitându-şi cu o mişcare sublimă frumoasele bucle blonde pline cu flori de câmp. Tot ceea ce exprimau îndoielile ei dezolante, tristeţile ei nemărturisite era de nespus. Daniel înţelese totul şi se uită la prinţesă profund emoţionat.

— Totuşi, în ziua în care l-am revăzut, mult timp după revolta din iulie, reluă ea, puţin mi-a lipsit să nu dau curs dorinţei imperioase de a-i lua mâna, de a i-o strânge în văzul tuturor, sub peristilul Teatrului italienesc, dăruindu-i buchetul meu de flori. M-am gândit însă că această dovadă de recunoştinţă ar fi fost rău interpretată, ca atâtea alte lucruri nobile considerate astăzi nebuniile doamnei de Maufrigneuse, şi pe care nu mi le voi putea explica niciodată, deoarece numai fiul meu şi Dumnezeu vor şti cum am fost cu adevărat.

Aceste cuvinte, şoptite la urechea ascultătorului, astfel încât să nu fie auzite de comeseni, rostite cu o intonaţie demnă de cea mai iscusită artistă, trebuiau să ţintească la inimă; aşadar, o atinseră pe a lui d'Artez. Nu era vorba acum de scriitorul celebru; femeia aceasta încerca să se reabiliteze de dragul unui mort. Poate că fusese calomniată, ea voia să ştie dacă n-o pătase nimic în ochii celui ce-o iubise. Murise oare cu toate iluziile lui?

— Michel, răspunse d'Artez, era unul dintre bărbaţii care iubesc la modul absolut şi care, dacă aleg prost, pot suferi fără ca vreodată să renunţe la cea pe care au ales-o.

— Am fost, deci, iubită astfel…! exclamă ea cu un aer de încântare exaltată.

— Da, doamnă.

— L-am făcut fericit?

— Timp de patru ani!

— Când aude asemenea lucruri, nicio femeie nu poate rezista în faţa unei orgolioase satisfacţii, zise ea întorcându-şi dulcele şi nobilul chip spre d'Artez, cu o mişcare plină de o candidă şovăială.

Una dintre cele mai savante manevre ale acestor actriţe este aceea de a avea o atitudine cât mai rezervată când cuvintele sunt prea expresive şi de a face să vorbească ochii când discursul este restrâns. Aceste abile disonanţe, strecurate în muzica dragostei, falsă sau adevărată, au o putere de seducţie neţărmurită.

— Nu-nseamnă, oare, reluă ea coborând glasul şi după ce se asigurase de efectul produs, nu-nseamnă, oare, că ţi-ai îndeplinit soarta făcând fericit, şi fără crimă, un mare om?

— El nu v-a scris nimic în acest sens?

— Ba da, dar voiam să mă conving singură, deoarece, credeţi-mă, domnule, n-a greşit deloc plasându-mă atât de sus.

Femeile ştiu să imprime vorbelor o sfinţenie particulară, însoţindu-le de o anume vibraţie care amplifică sensul ideilor şi le acordă profunzime; dacă mai târziu auditorul vrăjit nu mai realizează ce i s-a spus, scopul este în întregime atins, ceea ce este specificul elocinţei. Dacă ar fi purtat diadema Franţei, fruntea prinţesei n-ar fi fost mai impunătoare de cum era sub frumoasa diademă a cosiţelor ei înălţate ca un turn şi presărate cu plăcutele flori de câmp. Femeia aceasta părea că păşeşte pe valurile calomniei, ca Iisus, pe apele lacului Tiberiada, înfăşurată în giulgiul iubirii, ca un înger în aura lui. În atitudinea ei nu exista nimic în care să se simtă nici necesitatea de a fi astfel, nici dorinţa de a părea mărinimoasă sau iubitoare; totul respira simplitate şi calm. Niciun bărbat în viaţă nu i-ar fi putut aduce vreodată prinţesei serviciile pe care le obţinea acum de la acest mort. D’Artez, truditor solidar, căruia îi era străină experienţa vieţii de lume şi pe care munca îl învăluise cu vălurile-i protectoare, se lăsă înşelat de acest accent şi de aceste cuvinte. Subjugat de vraja acestor maniere alese, admiră frumuseţea perfectă, îmblânzită de nenorociri, odihnită de viaţa retrasă; adoră comuniunea atât de rară între

fineţea spirituală şi mărinimia sufletească. În sfârşit, dori să devină succesorul lui Michel Chrestien. Începutul acestei pasiuni fu, ca la majoritatea gânditorilor profunzi, o simplă idee. Văzând-o pe prinţesă, studiindu-i forma capului, ansamblul trăsăturilor atât de plăcute, talia, piciorul, mâinile modelate cu atâta fineţe, mult mai îndeaproape decât o făcuse când îşi însoţea prietenul în cursele sale nebuneşti, îşi dădu seama de surprinzătorul fenomen al clarviziunii morale pe care omul exaltat de iubire o găseşte în sine însuşi. Cu câtă luciditate citise Michel Chrestien în acest suflet, în această inimă luminată de flăcările dragostei! Aşadar, federalistul fusese şi el iubit! Ce fericit ar fi fost! Astfel prinţesa se reflecta în ochii lui d'Artez plină de farmec, înconjurată de o aureolă poetică. În timpul cinei, scriitorul îşi reamintea confidenţele deznădăjduite ale republicanului şi speranţele acestuia când se credea iubit; frumoasele poeme pe care le dictează un sentiment autentic fuseseră cântate doar pentru el, privitor la această femeie. Fără s-o ştie, Daniel devenea beneficiarul acestor preparative datorate hazardului. Rar se întâmplă ca un bărbat să treacă fără remuşcări de la starea de confident la aceea de rival, iar d'Artez putea s-o facă fără să se simtă vinovat. Brusc înţelese enorma deosebire dintre femeile binecrescute, aceste flori ale societăţii alese, şi femeile obişnuite, pe care nu le cunoştea totuşi decât printr-un singur exemplar; resimţi acest lucru pe căile cele mai accesibile, cele mai delicate ale inimii sale şi ale geniului său. Împins de naivitatea sa, de impetuozitatea gândului de a fi stăpânul femeii acesteia, se trezi reţinut de societate şi de bariera pe care manierele, acesta-i cuvântul, maiestatea prinţesei le aşeza între el şi ea. Astfel, pentru bărbatul obişnuit a nu respecta fiinţa iubită, faptul acesta conţinea ceva iritant, ca o momeală cu atât mai atrăgătoare, cu cât era forţat s-o devoreze şi să ascundă urmele, fără să se

trădeze. Conversaţia, care până la desert se învârti în jurul lui Michel Chrestien, deveni un minunat pretext pentru Daniel ca şi pentru prinţesă de a discuta cu glas scăzut: dragoste, simpatie, intuiţie; ea, pozând în femeie neînţeleasă şi calomniată, el, vârându-şi picioarele în ghetele republicanului mort. Poate că bărbatul atât de inocent se surprinsese regretându-şi mai puţin prietenul? în clipa când minunăţiile desenului străluciră pe masă în lumina candelabrelor, la adăpostul buchetelor de flori naturale care despărţeau comesenii printr-un şirag scânteietor, bogat asortate cu fructe şi tot felul de dulciuri, prinţesa hotărî să încheie suita de confidenţe printr-un cuvânt plin de suavitate, însoţit de una dintre acele priviri cu ajutorul cărora femeile blonde par a fi brune, şi prin care exprima cu multă fineţe ideea că Daniel şi Michel erau ca două suflete gemene. După care Daniel se aruncă în conversaţia generală cu o bucurie copilăroasă şi cu un mic aer de înfumurare, demn de un şcolar. Prinţesa se prinse în modul cel mai firesc de braţul lui d'Artez pentru a reveni în salonaşul marchizei. Străbătu marele salon cu paşi măsuraţi; iar când fu separată de marchiză, căreia Blondet îi oferise braţul, lăsă să treacă un interval destul de mare şi îl opri pe d'Artez:

— N-aş vrea să fiu inaccesibilă pentru prietenul acestui biet republican, zise ea. Şi cu toate că mi-am făcut o lege de a nu primi pe nimeni, sunteţi singura fiinţă căreia îi voi îngădui să mă viziteze. Să nu credeţi cumva că-i o favoare. Favoarea nu există decât pentru străini, şi am sentimentul că noi doi suntem vechi prieteni; vreau să văd în dumneavoastră pe fratele lui Michel.

Neputând găsi niciun răspuns, d'Artez strânse braţul prinţesei. După ce se aduseră cafelele, Diane de Cadignan se înfăşură cu un gest plin de cochetărie într-un mare şal şi se ridică de pe scaun. Blondet şi Rastignac erau mult prea versaţi şi obişnuiţi cu societatea ca să scoată cea mai mică

exclamaţie burgheză şi să încerce s-o reţină pe prinţesă; dar doamna d'Espard o convinse pe prietenă să se reaşeze luând-o de mână şi şoptindu-i la ureche:

— Aşteaptă să se termine cina, trăsura nu-i pregătită.

Apoi făcu un semn băiatului din casă care ridică ceştile de cafea. Doamna de Montcomet ghici că prinţesa şi doamna d'Espard aveau să-şi spună ceva şi-l trase deoparte pe d'Artez, pe Rastignac şi pe Blondet, distrându-i cu una dintre acele provocări agresive la care se pricep de minune pariziencele.

— Ei bine, o întrebă marchiza pe Diane, cum îl găseşti?

— Dar este un copil adorabil, abia a ieşit din scutece într-adevăr, şi de data aceasta, va fi ca întotdeauna, un triumf fără luptă.

— E descurajator, zise doamna d'Espard, dar există mijloace de scăpare.

— Ce vrei să spui?

— Dă-mi voie să-ţi devin rivală.

— Cum doreşti, răspunse prinţesa, nu mă împotrivesc. Geniul este un fel de a exista al creierului, nu ştiu ce avantaje ar avea din lucrul ăsta sufletul, dar o să discutăm mai târziu.

Auzind această ultimă frază, al cărei înţeles îi scăpă, doamna d'Espard se lansă în conversaţia generală şi nu păru nici rănită de acel Cum *doreşti*, nici curioasă să ştie cum se va sfârşi această întrevedere. Prinţesa mai rămase vreme de o oră, aşezată pe canapeaua de lângă sobă, în atitudinea aceea plină de moleşeală şi uitare de sine pe care Guerin i-a insuflat-o Didonei, ascultând cu atenţia unei fiinţe absorbite, şi privindu-l din când în când pe Daniel, fără să-şi ascundă admiraţia care, de altfel, nu depăşea limitele. Când trăsura fii adusă în faţa scării, ea se retrase după ce schimbă o strângere de mână cu marchiza şi o înclinare de cap cu doamna de Montcomet.

Serata se încheie fără ca nimeni să discute despre prinţesă. Profitară de starea de exaltare a lui d'Artez care-şi desfăşură comorile spirituale. Neîndoios, el avea în Rastignac şi în Blondet doi tovarăşi de primă mână, atât în cea ce priveşte ascuţimea minţii, cât şi profunzimea gândirii. Cât despre cele două femei, erau de multă vreme socotite printre cele mai spirituale din înalta societate. Conversaţia fu aşadar ca un popas într-o oază, o fericire rară şi foarte apreciată de aceste persoane, de obicei chinuite de acel *garde à vous* în lume, în saloane şi când se discută politică. Există fiinţe care au privilegiul de a fi printre oameni ca astrele binefăcătoare a căror lumină aţâţă spiritele, ale căror raze încălzesc inimile. D'Artez era unul dintre aceste suflete frumoase. Un scriitor care se ridică la înălţimea pe care-o are, se deprinde să gândească la tot, şi uită uneori, în societate, că nu trebuie să spună totul: îi este cu neputinţă să aibă cumpătarea oamenilor care trăiesc în ea tot timpul; dar cum abaterile sale sunt mai totdeauna marcate de timbrul originalităţii, nimeni nu se supără. Farmecul acesta atât de rar întâlnit printre talente, prospeţimea aceasta plină de simplitate, învestindu-l pe d'Artez cu o atât de încântătoare originalitate, făcură din această serată un lucru fermecător. El plecă împreună cu baronul de Rastignac care, conducându-l spre casă, vorbi cu naturaleţe despre prinţesă, întrebându-l cum o găsise.

— Michel avea dreptate s-o iubească, răspunse d'Artez, este o femeie extraordinară.

— Chiar extraordinară! exclamă ironic Rastignac. Judecând după accentul dumitale, văd că o şi iubeşti; nu vor trece trei zile şi te vei duce la ea, şi sunt un prea bătrân cunoscător al Parisului, ca să nu ştiu ce se va petrece între voi. Ei, bine, dragul meu Daniel, te implor să nu te laşi atras nici în cea mai măruntă încurcătură de afaceri. Iubeşte-o pe prinţesă dacă simţi că te-ai

îndrăgostit de ea; dar gândeşte-te la situaţia ta. Ea n-a luat şi nici n-a cerut vreodată doi bani nimănui, este prea d'Uxelles şi de Cadignan ca să facă una ca asta; dar, după câte-am aflat şi eu, în afara averii proprii, care era extrem de mare, a izbutit să risipească mai multe milioane. Cum?

De ce? Prin ce mijloace? Nimeni nu ştie, şi nici măcar ea. Acum treisprezece ani am văzut-o distrugând în douăzeci de luni, situaţia unui fermecător tânăr şi pe aceea a unui bătrân notar.

— Acum treisprezece ani! exclamă d'Artez, dar câţi ani are?

— Aşadar, n-ai observat, răspunse râzând Rastignac, că la masă se afla şi fiul său, ducele de Maufrigneuse? Un tânăr de nouăsprezece ani. Or, nouăsprezece adunat cu şaptesprezece fac…

— Treizeci şi şase, exclamă scriitorul uluit, eu îi dădeam douăzeci.

— Îi va accepta, zise Rastignac; în privinţa asta nu-ţi face griji: pentru dumneata ea nu va avea niciodată decât douăzeci de ani. Vei pătrunde în lumea cea mai fantastică. Noapte bună, am ajuns la dumneata, zise baronul observând că trăsura cotise pe strada Bellefond, unde locuia d'Artez, într-o frumoasă clădire, care-i aparţinea, ne vom vedea săptămâna viitoare la domnişoara des Touches.

D'Artez lăsă iubirea să-i năpădească inima asemenea unchiului Tobie, fără să opună nici cea mai mică rezistenţă; începu prin adoraţia lipsită de critică, printr-o admiraţie exclusivă. Prinţesa, această frumoasă făptură, una dintre cele mai remarcabile creaţii ale acestui monstruos Paris, unde totul e cu putinţă atât în bine cât şi în rău, deveni, oricât de banal ar suna acest cuvânt ros de atâta întrebuinţare, îngerul mult visat. Pentru a pricepe mai bine subita transformare a ilustrului autor, va trebui să ştim câtă puritate lasă în suflet solitudinea şi munca asiduă şi, de asemenea, că dragostea limitată la necesităţi şi devenită stingheritoare lângă o femeie josnică, dezvoltă

dorinţele şi imaginaţia, stârneşte regrete şi provoacă sentimente divine în cele mai înalte zone ale sufletului. D'Artez era, într-adevăr, copilul, şcolarul pe care tactul prinţesei îl recunoscuse numaidecât. O revelaţie aproape identică se produsese şi în sufletul frumoasei Diane. Întâlnise, în sfârşit, bărbatul superior, jinduit de toate femeile, fie numai pentru a se distra pe seama lui; forţa căreia ele consimt să i se supună, fie numai pentru plăcerea de a o îmblânzi; găsise, în sfârşit, grandoarea inteligenţei unită cu naivitatea sufletească, cu noutatea pasiunii; şi, în sfârşit, intuise, datorită unei fericiri nemaivisate, toate aceste comori întruchipate într-o singură fiinţă care-i plăcea. D'Artez i se părea frumos, şi poate chiar era. Deşi se apropia de vârsta matură a bărbatului, la cei treizeci şi opt de ani ai săi păstra un aer tineresc datorat vieţii sobre şi caste, şi ca toţi oamenii studioşi, ca toţi demnitarii, avea o corpolenţă acceptabilă. Când era foarte tânăr, aducea vag cu generalul Bonaparte. Această asemănare se mai menţinea încă, atât cât poate un bărbat cu ochi negri, cu părul des şi tuciuriu, să semene cu suveranul cu ochi albaştri şi păr castaniu; doar că ambiţia aceea ardentă şi nobilă din privirea de odinioară a lui d'Artez era parcă îmblânzită de succes. Gândurile care i se citeau pe frunte se realizaseră, liniile adânci ale feţei se împliniseră. Bunul trai răsfrângea nuanţe luminoase pe chipul pe care, în tinereţe, mizeria aşternuse tonurile gălbui, specifice firilor ale căror forţe încordează pentru a susţine lupte sfâşietoare şi de durată. Privind cu atenţie frumoasele portrete ale filosofilor antici, putem desluşi încă devierile de la tiparul perfect al figurii umane cărora fiecare fizionomie le datorează originalitatea, rectificate de obişnuinţa meditaţiei, de calmul constant necesar muncii intelectuale. Chipurile cele mai frământate, ca acela al lui Socrate, ajung cu timpul de o seninătate aproape divină. La această nobilă

simplitate care-i împodobea capul, d'Artez adăugase o expresie naivă, proprie copiilor şi o bunăvoinţă înduioşătoare. N-avea politeţea aceea mereu impregnată de falsitate prin care, în lumea noastră, persoanele cele mai bine-crescute şi cele mai amabile arborează calităţi adesea absente, şi care rănesc pe cei ce se recunosc traşi pe sfoară. Ca urmare a izolării în care trăia, încălca uneori normele conduitei mondene; dar cum nu şoca niciodată, aburul acesta de sălbăticie făcea şi mai plăcută cordialitatea specifică oamenilor de mare talent ce ştiu să-şi lase superioritatea acasă, pentru a se conforma nivelului social, coborând, ca Henric al IV-lea, la nivelul copiilor şi la spiritul nerozilor.

Înapoindu-se acasă, prinţesa renunţă să-şi mai analizeze comportarea, aşa cum d'Artez nu se mai apăra împotriva farmecului cu care ea-l vrăjise. Totul era limpede pentru ea: iubea cu toată ştiinţa sa şi cu toată ignoranţa sa. Dacă îşi cercetă totuşi sufletul, o făcu pentru a se întreba dacă merita o asemenea fericire şi cu ce-l mulţumise pe Dumnezeu de-i trimisese un asemenea înger. Voia să fie demnă de această dragoste, să o poată continua, s-o reţină pentru totdeauna şi să-şi încheie plăcut viaţa de femeie frumoasă în paradisul ce-l întrezărea. Cât despre a i se împotrivi, a face nazuri, a cocheta, nici prin gând nu-i trecea. Se gândea la cu totul altceva! înţelesese măreţia oamenilor de geniu, intuise că ei nu supun femeile de elită legilor comune. Astfel, printr-o intuiţie rapidă, specifică marilor spirite feminine, îşi făgădui să cedeze primei dorinţe. După părerea ce şi-o formase, într-o singură întrevedere, cu privire la caracterul lui d'Artez, simţise că această dorinţă nu va fi atât de repede exprimată ca să nu-i lase timp să se transforme în ceea ce ea voia, în ceea ce trebuia să fie ea în ochii acestui amant sublim.

Aici începe una dintre acele comedii necunoscute, jucate în forul interior al conştiinţei, între două fiinţe dintre care una va fi victima celeilalte, şi care împing înapoi limitele perversităţii, una dintre acele drame negre şi comice, faţă de care drama *Tartuffe* este un fleac; dar care nu sunt deloc de domeniul scenic şi care, pentru ca totul să fie extraordinar, sunt naturale, de înţeles şi justificate de necesităţi – o dramă cumplită, pe care-ar trebui s-o numim reversul viciului. Prinţesa începu prin a trimite să i se cumpere operele lui d'Artez din care nu citise un rând, cu toate că purtase cu el o discuţie elogioasă de douăzeci de minute, fără să se încurce! Citi totul. Apoi vru să compare aceste cărţi cu tot ceea ce literatura contemporană avea mai valoros. În ziua când d'Artez veni s-o vadă, ajunsese la o saturaţie spirituală. Aşteptând această vizită îşi făcuse zilnic o toaletă de ordin superior, una dintre acele toalete constând în arta de a exprima o idee şi de a o face acceptată cu ochii fără să se ştie nici cum, nici pentru ce. Oferi privirii o armonioasă combinaţie de culori cenuşii, un fel de semidoliu, o graţie plină de uitare de sine, veşmântul unei femei ce nu mai este agăţată de viaţă decât prin câteva legături naturale, fiul ei poate, şi pe care viaţa o plictisea. Manifesta un elegant dezgust, care, totuşi, nu mergea până la sinucidere; îşi consuma timpul în temniţa lumească, îl primi pe d'Artez ca o femeie care-l aştepta, şi ca şi cum el o mai vizitase de nenumărate ori; îl onoră tratându-l ca pe o veche cunoştinţă; îl făcu să se simtă bine printr-un singur gest, arătându-i o canapea să se aşeze, în timp ce ea termina o scrisoare începută. Discuţia se înfiripă la modul cel mai obişnuit: vremea, ministerul, boala lui de Marsay, speranţele Legitimităţii. D'Artez era absolutist, prinţesa nu putea să ignore opiniile unui bărbat situat la Cameră printre cele cinsprezece sau douăzeci de persoane reprezentând partidul legitimist; găsi

momentul să-i povestească cum îl păcălise ea pe de Marsay; apoi printr-o trecere pe care i-o prilejui devotamentul prinţului de Cadignan faţă de familia regală şi faţă de *Madame,* atrase atenţia lui d'Artez asupra prinţului.

— Are măcar meritul de a-şi iubi stăpânii şi de a le fi devotat, zise ea. Comportamentul său civic mă consolează de toate suferinţele pe care mi le-a provocat comportamentul său privat. Căci, reluă ea, înlăturând cu abilitate problema prinţului, dumneavoastră, care ştiţi totul, n-aţi observat că bărbaţii au două feluri de a se comporta: unul pentru acasă, pentru soţiile lor, pentru viaţa lor secretă şi care este cel adevărat: aici nu mai au mască, nu mai disimulează, nu-şi mai dau osteneala să se prefacă, sunt ceea ce sunt şi, adesea, sunt oribili; apoi celălalt, când lumea, societatea, saloanele, Curtea, suveranul, politicienii îi văd măreţi, nobili, generoşi, în haine brodate cu virtuţi, împodobiţi cu un limbaj ales, plini de alese calităţi? Ce cumplită bătaie de joc! Şi unii se mai miră uneori de surâsul anumitor femei, de aerul lor de superioritate faţă de soţi, de indiferenţa lor…

Ea îşi lăsă mâna să cadă de-a lungul braţului fotoliului, fără să termine fraza, dar gestul acesta îi completa admirabil discursul. Văzându-l pe d'Artez absorbit de talia ei mlădioasă, atât de bine arcuită în adâncul pufosului fotoliu, de jocul faldurilor rochiei şi al unui mic şi drăgălaş pliu fluturând pe fildeşul corsetului, una dintre acele îndrăzneli de toaletă care nu se potrivesc decât taliilor îndeajuns de subţiri, pentru a nu lăsa nimic nereliefat, îşi reluă firul ideilor cu aerul că-şi vorbeşte sieşi.

— Nu vă mai spun nimic. Dumneavoastră, scriitorii, aţi izbutit, da, să ridiculizaţi femeile care se pretind neînţelese, care au făcut căsătorii nepotrivite, care se cred dramatice, interesante, ceea ce mi se pare a fi ultima expresie a

burgheziei. Te supui şi cu asta ai terminat sau rezişti şi te distrezi. În amândouă cazurile, trebuie să fii discret. E adevărat, eu n-am ştiut nici să mă supun cu totul, nici să rezist cu totul, dar poate că acesta era un motiv şi mai grav ca să păstrez tăcerea. Ce prostie pe femei să se plângă!

Dacă ele n-au fost cele mai tari, înseamnă că le-a lipsit inteligenţa, tactul, delicateţea, şi-şi merită soarta. Nu sunt oare ele reginele în Franţa? Nu se joacă ele pe seama dumneavoastră cum vor, cât vor şi atât cât vor? (îşi legănă prin aer casoleta cu un gest fermecător plin de impertinenţă feminină şi de veselie zeflemitoare.)

— Am auzit adesea cum unele biete creaturi regretau că sunt femei, dorind să fie bărbaţi; le-am privit totdeauna cu milă, zise ea în continuare. Dac-ar trebui să aleg, aş prefera şi acum să fiu tot femeie. Ce plăcere să-ţi datorezi victoriile forţei, tuturor împuternicirilor pe care vi le oferă legile făcute de dumneavoastră! Dar când vă vedem la picioarele noastre, spunând sau făcând tot felul de nerozii, nu-i oare o îmbătătoare fericire să simţi în tine cum triumfă slăbiciunea? Când izbutim, trebuie deci să păstrăm tăcere, ca să nu ne pierdem puterea. Învinse, femeile trebuie să tacă, de asemenea, din mândrie. Tăcerea sclavului, spaima stăpânului.

Această flecăreală era susurată cu o voce atât de blând zeflemitoare, atât de drăgălaşă, însoţită cu mişcări din cap, atât de cochete, încât d'Artez, căruia acest gen de femeie îi era total necunoscut, rămase ca prepeliţa fascinată de câinele de vânătoare.

— Vă rog, doamnă, zise el în cele din urmă, explicaţi-mi şi mie cum e posibil ca un bărbat să vă facă să suferiţi, şi fiţi sigură, că de-ar fi ca toate femeile să fie vulgare, dumneavoastră v-aţi distinge, chiar dacă n-aţi şti să-mi vorbiţi despre nimic altceva decât despre o carte de bucate…

— Vă cam grăbiţi cu prietenia, zise ea cu un glas grav, care-l făcu pe d'Artez serios şi neliniştit.

Discuţia îşi schimbase subiectul, ora înainta. Bietul bărbat de geniu plecă mâhnit de a fi părut curios, de a fi rănit această inimă şi convins că această femeie suferise enorm de mult. Ea însă îşi petrecuse viaţa distrându-se, era un adevărat Don Juan femelă, cu diferenţa că nu la cină ar fi invitat ea statuia de piatră, şi cu siguranţă că statuia ar fi fost învinsă.

E imposibil să continuăm povestirea, fără să spunem un cuvânt despre prinţul de Cadignan, mai cunoscut sub numele de ducele de Maufrigneuse; altfel hazul născocirilor miraculoase ale prinţesei ar dispărea, iar străinii n-ar pricepe nimic din această înspăimântătoare comedie pariziană pe care ea avea s-o joace pentru un bărbat. Ducele de Maufrigneuse, ca un adevărat fiu al prinţului de Cadignan, este un bărbat înalt şi uscăţiv, cu o ţinută extrem de elegantă, plin de bunăvoinţă, spunând cuvinte încântătoare, ajuns colonel prin graţia lui Dumnezeu, şi devenit un bun militar din întâmplare; de altfel brav ca un polonez, gata de ajutor în orice clipă şi-n orice situaţie, şi ascunzându-şi vidul minţii sub jargonul înaltei societăţi. Începând cu vârsta de treizeci şi şase de ani ajunsese, fără să vrea, de o atât de perfectă indiferenţă faţă de sexul frumos, ca şi Carol al X-lea, stăpânul său; pedepsit ca şi acesta de a fi plăcut prea mult în epoca tinereţii. Timp de optsprezece ani, idolul cartierului Saint-Germain dusese, ca toţi fiii de neam, un trai risipitor, consumat numai tai plăceri.

Tatăl său, ruinat de revoluţie, îşi recăpătase funcţia la reinstaurarea Burbonilor, şi anume guvernarea unui castel regal, leafă, întreţinere; dar această avere imaginară, bătrânul prinţ o mâncă aşa cum putu mai bine, rămânând tot marele senior care fusese înainte de revoluţie, astfel încât în clipa când apăru legea indemnizaţiei, sumele pe care le

primi fură absorbite de luxul desfăşurat în uriaşu-i castel, singurul bun recâştigat şi locuit în cea mai mare parte de nora sa. Prinţul de Cadignan muri cu câteva luni înainte de Revoluţia din iulie, în vârstă de optzeci şi şapte de ani. Îşi ruinase soţia şi se duşmănise timp îndelungat cu ducele de Navarreins, primul soţ ai fiicei sale, şi faţă de care s-a achitat cu mare greutate.

Ducele de Maufrigneuse avusese legături cu ducesa d'Uxelles. În preajma anului 1814, în momentul când domnul de Maufrigneuse împlinea vârsta de treizeci şi şase de ani, ducesa văzându-l sărac, dar cu mare trecere la Curte, i-o dădu pe fiica sa, care avea o rentă de vreo cincizeci sau şaizeci de mii de livre, pe lângă ceea ce urma să moştenească de la ea. Domnişoara d'Uxelles devenea astfel ducesă, iar maică-sa ştia că, după toate aparenţele, avea să se bucure de cea mai mare libertate. După ce avusese fericirea nesperată de a se vedea cu un moştenitor, ducele îi acordase soţiei o totală libertate de acţiune, şi plecase să se distreze din garnizoană în garnizoană, petrecându-şi iernile la Paris, făcând datorii pe care taică-său i le achita întotdeauna, dovedind cea mai deplină indulgenţă conjugală, avertizând-o pe prinţesă cu opt zile înainte de reîntoarcerea sa la Paris, adorat de regimentul său, iubit de Delfin, Curtezan isteţ, cam şarlatan, însă fără pic de falsitate: niciodată prinţesa nu l-a putut convinge să-şi aleagă o fată de la operă, aşa, ca decor şi din consideraţie pentru ea, îi zicea ea în glumă. Ducele, având drept de moştenire asupra funcţiei tatălui său, ştiu să placă celor doi regi, Ludovic al XVIII-lea şi Carol al X-lea, ceea ce dovedeşte că beneficia din plin de nulitatea sa; dar această conduită, această existenţă, totul, erau acoperite cu cea mai frumoasă poleială: limbajul, manierele, nobleţea, ţinuta îl făceau să pară perfect; în sfârşit, liberalii-l iubeau. Îi fu cu neputinţă să continue tradiţia familiei de Cadignan, care, după exemplul

bătrânului prinţ, erau cunoscuţi ca ruinători ai soţiilor, deoarece ducesa îşi consumă singură averea. Aceste particularităţi ajunseră atât de cunoscute în lumea de la Curte şi în cartierul Saint-Germain, încât, în perioada ultimilor cinci ani de restauraţie, oricine-ar fi amintit despre ele, ar fi fost luat în derâdere, de parc-ar fi-ncercat să povestească despre moartea vicontelui de Turenne sau a lui Henric al IV-lea. Astfel, nu era femeie să pomenească despre fermecătorul duce, fără să-i facă elogiul: se purtase excelent cu soţia sa, oricărui bărbat i-ar fi venit greu să se arate atât de generos ca Maufrigneuse faţă de ducesă, o lăsase să dispună singură de averea sa, o apărase şi o susţinuse în toate ocaziile. Fie din orgoliu, fie din bunătate sau din cavalerism, domnul de Maufrigneuse o salvase pe ducesă în mai multe împrejurări când orice femeie s-ar fi dat la fund, în ciuda anturajului ei, al creditului bătrânei ducese d'Uxelles, al ducelui de Navarreins, al socrului şi al mătuşii soţului ei. Astăzi, prinţul de Cadignan trece ca unul dintre cele mai frumoase caractere ale aristocraţiei. Poate că fidelitatea la nevoie este una dintre cele mai mari glorii pe care şi-o pot adjudeca Curtenii. Ducesa d'Uxelles avea patruzeci şi cinci de ani când şi-a căsătorit fata cu ducele de Maufrigneuse. Asista, deci, de mult timp, fără gelozie, ba chiar cu interes la succesele vechiului prieten. În clipa căsătoriei fiicei sale cu ducele, ea arboră o ţinută de mare nobleţe şi care salvă imoralitatea acestui aranjament. Totuşi, răutatea oamenilor de la Curte găsi motiv de batjocură, pretinzând că această frumoasă conduită n-o costase mare lucru pe ducesă, cu toate că de aproape cinci ani se dedicase cucerniciei şi pocăinţei femeilor cu multe păcate de iertat.

Câteva zile la rând, prinţesa se dovedi din ce în ce mai expertă în materie de literatură. Ea aborda cu o excesivă îndrăzneală problemele cele mai complicate, graţie lecturilor diurne şi celor

nocturne făcute cu o tenacitate demnă de cele mai mari elogii. D'Artez, uimit şi incapabil de a bănui că Diane d'Uxelles repeta seara ceea ce citea dimineaţa, cum fac mulţi scriitori, o considera o femeie superioară. Discuţiile acestea o îndepărtau pe Diane de ţintă; ea încercă să se întoarcă în domeniul confidenţelor de unde iubitul ei se retrăsese cu prudenţă: dar nu îi fu prea uşor să facă să revină un bărbat ca el odată speriat. Totuşi, după o lună de campanii literare şi de frumoase discursuri platonice, d'Artez îşi luă inima-n dinţi şi veni în fiece zi la ora trei după-amiaza. Se retrăgea la ora şase şi reapărea seara la ora nouă, ca să rămână până la ora douăsprezece sau unu dimineaţa, cu regularitatea unui amant plin de nerăbdare. La ora când d'Artez se prezenta, prinţesa se afla îmbrăcată cu nici mai multă nici mai puţină cochetărie? Această reciprocă fidelitate, precauţiile ce şi le luau faţă de ei înşişi, totul trăda sentimentele pe care n-aveau curajul să şi le mărturisească, deoarece prinţesa ghicise perfect că acest mare copil se temea de o discuţie, în egală măsură în care ea şi-o dorea. Cu toate astea, d'Artez punea în constantele sale declaraţii mute un respect nespus de măgulitor pentru prinţesă. Pe zi ce trecea se simţeau amândoi cu atât mai uniţi, cu cât nimic stabilit, nici categoric nu-i oprea în mersul gândurilor, ca atunci când, între doi iubiţi există, pe de o parte, întrebări precise, iar pe de alta, o apărare fie sinceră, fie cochetă. Ca toţi bărbaţii mai tineri decât îi arată vârsta, d'Artez era prada tulburătoarelor şovăieli provocate de forţa dorinţelor şi de spaima de a displace, stare pe care o femeie tânără n-o înţelege deloc când o împărtăşeşte, dar pe care prinţesa o stârnise de prea multe ori, ca să nu-i savureze dulceaţa. Astfel, Diane se bucura de aceste delicioase manifestări copilăreşti cu atât mai plăcute, cu cât ştia bine cum să le facă să înceteze. Semăna cu un mare artist complăcându-se în liniile nesigure ale unei eboşe,

sigur că va termina într-o oră de inspiraţie capodopera încă plutind în aburii creaţiei. De câte ori, văzându-l pe d'Artez gata să avanseze, nu-l oprise printr-un aer impunător?

Zăgăzuia tainicele furtuni ale acestei inimi tinere, le stârnea, le domolea cu o privire, întinzând mâna să-i fie sărutată, sau prin cuvinte nesemnificative rostite cu glasul emoţionat şi înduioşat. Aceste manevre hotărâte la rece, dar jucate dumnezeieşte, aveau darul de a grava şi mai adânc imaginea ei în sufletul inteligentului scriitor, pe care îi plăcea să-l facă copilăros, încrezător, simplu şi aproape naiv pe lângă ea; dar şi ea avea momente când îşi analiza sufletul, şi atunci lui îi era cu neputinţă să nu admire atâta grandoare amestecată cu atâta inocenţă. Acest joc de mare cochetă o lega şi pe ea, încetul cu încetul, de sclavul său. În cele din urmă, Diane îşi pierdu răbdarea în faţa acestui Epictet înamorat, şi când crezu că-l adusese în pragul celei mai depline credulităţi, îşi puse în gând să-l lege la ochi cu bandajul cel mai dens.

Într-o seară, Daniel o găsi pe prinţesă gânditoare, cu cotul sprijinit pe o măsuţă, cu frumosul cap blond scăldat de razele lămpii; sucea şi răsucea o scrisoare aflată pe masă. După ce se convinse că d'Artez văzuse scrisoarea, o îndoi şi o vârî în cingătoare.

— Ce vi s-a întâmplat? zise d'Artez, păreţi tulburată.

— Am primit o scrisoare de la domnul de Cadignan, răspunse ea. Oricât de grave ar fi necazurile pe care mi le-a făcut, mă gândeam, după ce i-am citit scrisoarea, că este exilat, fără familie, fără fiul său pe care-l iubeşte.

Aceste cuvinte, rostite cu un glas înduioşat, dezvăluiau o sensibilitate angelică. D'Artez fu cât se poate de emoţionat. Curiozitatea îndrăgostitului deveni, ca să ne exprimăm astfel, o curiozitate aproape psihologică şi literară. Vru să ştie până

unde mergea mărinimia acestei femei, care erau insultele iertate, câtă puritate ascund femeile de lume, considerate frivole, fără sensibilitate, egoiste. Amintindu-şi că mai fusese o dată respins când voise să cunoască acest suflet divin, simţi parcă o tremurare în glas când, prinzând mâna transparentă, plăpândă, cu degete subţiri şi lunguieţe a frumoasei Diane, spuse:

— Suntem, oare, acum, destul de prieteni, ca să-mi povestiţi cât aţi suferit? Vechile dumneavoastră amărăciuni constituie cu siguranţă una dintre cauzele acestei reverii.

— Da, zise ea susurând această silabă ca pe cea mai dulce notă suflată vreodată de flautul lui Tulou.

Apoi se cufundă din nou în visare, şi ochii i se voalară. Daniel rămase într-o aşteptare plină de nelinişte, pătruns de solemnitatea momentului. Imaginaţia sa de poet îl făcea să vadă pâlcuri de nori care se risipeau încetul cu încetul, dezvăluind sanctuarul unde urma să apară, la picioarele lui Dumnezeu, mielul rănit.

— Ei, bine…? zise el cu glasul blând şi calm.

Diane se uită la tandrul solicitator; apoi îşi plecă lent ochii ridicându-şi treptat pleoapele cu o mişcare ce trăda cea mai nobilă pudoare. Numai un monstru ar fi fost în stare să-şi închipuie vreo umbră de ipocrizie în unduirea graţioasă prin care vicleana prinţesă îşi înălţă frumosul căpşor pentru a-şi cufunda din nou privirea în ochii avizi ai marelui bărbat.

— Pot oare? Trebuie oare? întrebă ea lăsând să-i scape un gest de şovăială şi privindu-l pe d'Artez cu o sublimă expresie de duioşie visătoare. Bărbaţii au atât de puţină înţelegere pentru astfel de lucruri! Se cred atât de puţin obligaţi la discreţie!

— Ah! Dacă vă temeţi de mine, pentru ce sunt aici? exclamă d'Artez.

— Eh! Prietene, răspunse ea imprimând exclamaţiei sale graţia unei mărturisiri involuntare. Când se leagă pe viaţă, femeia mai calculează oare? Nu-i vorba de refuzul meu (ce-aş putea eu să vă refuz?); ci de părerea pe care v-aţi face-o despre mine, dacă vorbesc. V-aş mărturisi, desigur, ciudata situaţie în care mă aflu la vârsta mea; dar oare ce-aţi gândi despre o femeie care şi-ar dezvălui rănile ascunse ale căsătoriei, care-ar da în vileag tainele altuia? Turenne s-a ţinut de cuvântul dat hoţilor. Nu datorez eu călăilor mei cinstea lui Turenne?

— V-aţi dat cuvântul faţă de cineva?

— Domnul de Cadignan n-a crezut necesar să-mi pretindă a-i păstra secretul. Îmi cereţi, aşadar, mai mult decât sufletul? Tiran ce sunteţi! Aţi vrea să-mi îngrop onestitatea în inima dumneavoastră, zise ea, aruncându-i lui d'Artez o privire prin care acorda o mai mare importanţă falsei confidenţe decât întregii sale persoane.

— Dacă vă temeţi că v-aş face vreun rău, înseamnă că mă consideraţi chiar un om oarecare, zise el cu o amărăciune rău ascunsă.

— Iertare, prietene, răspunse ea luându-i mâna, privind-o, luând-o în palmele ei şi mângâind-o cu degetele printr-o mişcare de o excesivă blândeţe. Ştiu că sunteţi o fiinţă aleasă. Mi-aţi povestit toată viaţa dumneavoastră, este nobilă, este frumoasă, este sublimă, demnă de numele dumneavoastră; poate că este rândul meu să v-o povestesc pe a mea? Mă tem însă că dezvăluindu-vă secrete care nu-s numai ale mele, să nu cobor în ochii dumneavoastră. Şi apoi, poate că, om al solitudinii şi al poeziei, n-o să credeţi în grozăviile acestei lumi. Ah! Nu ştiţi că dramele inventate de dumneavoastră sunt depăşite de acelea care au loc în familiile cele mai unite în aparenţă. Nu cunoaşteţi intensitatea anumitor nefericiri poleite cu aur.

— Ştiu totul, exclamă el.

— Nu, reluă ea, nu ştiţi nimic. Are dreptul, oare, o fiică să-şi renege mama?

La auzul acestor cuvinte, d'Artez rămase ca un om rătăcit într-o noapte neguroasă în Alpi, şi care, la primele licăriri ale dimineţii, observă că se află pe buza unei prăpăstii fără fund. O privi pe prinţesă cu un aer uluit, simţind un fior rece pe şira spinării. Diane crezu că genialul bărbat era slab de înger, dar se linişti văzându-i ochii lucind.

— La urma urmei, dumneavoastră aţi devenit pentru mine aproape un judecător, zise ea cu un aer deznădăjduit. Pot vorbi, în virtutea dreptului pe care-l are orice fiinţă calomniată de a se dezvinovăţi. Am fost, mai sunt încă (admiţând că-şi mai aminteşte cineva de o biată schimnică obligată de oameni să renunţe la oameni!) învinuită de atâta uşurinţă, de atâtea fapte rele, încât mi se poate îngădui să mă instalez în inima în care găsesc un adăpost, astfel încât să nu fiu izgonită din ea. Justificarea mi s-a părut totdeauna o gravă insultă adusă inocenţei, de aceea mi-a displăcut totdeauna să vorbesc. Şi de altfel, cui puteam să-i vorbesc? Asemenea crude adevăruri nu trebuie încredinţate decât lui Dumnezeu sau cuiva care ni se pare foarte apropiat de el, unui preot, unui al doilea eu. Ei, bine! Dacă tainele mele nu se află aici, zise ea apăsând cu mâna inima lui d'Artez, aşa cum erau aici… (îndoi sub degetele lui partea de sus a corsetului ei), dumneavoastră n-aţi mai fi marele d'Artez, iar eu aş fi înşelată!

O lacrimă umezi ochii lui d'Artez, şi Diane devoră această lacrimă printr-o ocheadă care nu lăsă să-i tremure nici pupila, nici pleoapa. O privire rapidă şi ageră, ca un gest al pisicii prinzând şoarecele. Pentru prima oară, după şaizeci de zile pline de comportări reverenţioase, d'Artez îndrăzni să-i cuprindă mâna caldă şi parfumată; o duse la buze şi o sărută îndelung de la încheietură până la vârful unghiilor, cu o atât de

suavă voluptate, încât prinţesa îşi înclină capul, ghicind prea bine ce bucurii o aşteptau. Se gândi că oamenii de geniu trebuiau să iubească cu mai multă perfecţie decât iubeau înfumuraţii, oamenii de lume, diplomaţii şi chiar militarii, care, totuşi, nu fac decât asta. Ea era o expertă, şi ştia că firile iubăreţe se trădează, ca să zicem aşa, printr-un fleac. O femeie iniţiată îşi poate citi viitorul într-un singur gest, aşa cum Cuvier ştia să spună, privind un singur fragment de labă: asta aparţine cutărui animal de cutare mărime, cu sau fără coame, carnivor, ierbivor, amfibie etc.

În vârstă de atâţia mii de ani. Convinsă că întâlnea la d'Artez tot atâta imaginaţie amoroasă câtă punea în stilul său, consideră că trebuia să-l facă să ajungă la cel mai înalt grad al pasiunii şi al devotamentului. Îşi retrase repede mâna printr-o magnifică mişcare plină de emoţie. Dacă ar fi zis: „Opriţi-vă, mă ucideţi!" tot n-ar fi obţinut un efect mai puternic. Rămase o clipă cu ochii în ochii lui d'Artez, exprimând totodată fericirea, sfiala, teama, încrederea, moleşeala, o vagă dorinţă şi o pudoare de fecioară. În acel moment n-avea decât douăzeci de ani. Dar ţineţi seama că se pregătise pentru această clipă de comică minciună cu o artă rar întâlnită în toaleta sa. Stătea în fotoliu ca o floare gata să-şi deschidă corola la primul sărut al soarelui. Înşelătoare sau veridică, îl fermeca pe Daniel. Dacă ne este îngăduit să riscăm o părere proprie, mărturisim c-ar fi teribil de plăcut să fim înşelaţi astfel timp îndelungat. Desigur, Talma, pe scenă, a fost cu mult deasupra realităţii. Dar prinţesa de Cadignan nu era, oare, cea mai iscusită artistă a acestor timpuri? Femeii acesteia nu-i lipsea decât un public atent. Din nefericire, în epocile frământate de mari evenimente politice, femeile dispar precum crinii de apă, care, pentru a înflori şi a ne încânta ochii au nevoie de un cer senin şi de adierile calde ale zefirului.

Ora fatală sosise, Diane avea să-l înfăşoare pe marele bărbat în lianele extrem de încâlcite ale unui roman pregătit de multă vreme şi pe care el avea să-l asculte aşa cum neofiţii frumoaselor timpuri ale credinţei creştine ascultau predica vreunui apostol.

— Dragă prietene, mama mea, care mai trăieşte încă la Uxelles, m-a măritat la şaptesprezece ani, în anul 1814 (vedeţi că-s destul de bătrână) cu domnul de Maufrigneuse, nu din dragoste faţă de mine, ci din dragoste faţă de el. Se achita, faţă de singurul bărbat pe care-l iubise, pentru toată fericirea ce acesta i-o oferise. Ah! Nu vă miraţi de această cumplită combinaţie, nu-i prima oară când se întâmplă. Multe femei sunt mai mult amante decât mame, după cum majoritatea sunt mai bune mame decât adevărate femei. Aceste două sentimente – dragostea şi maternitatea –, dezvoltate cum sunt de moravurile noastre, se înfruntă adesea în sufletul femeilor; aşadar, este obligatoriu ca unul dintre ele să sucombe, când nu sunt egale în forţă, ceea ce face din câteva femei excepţionale gloria sexului nostru. Un om cu inteligenţa dumneavoastră trebuie să înţeleagă aceste lucruri care-i fac pe proşti să se mire, dar care nu-s mai puţin adevărate, ba chiar, îmi îngădui s-o spun, sunt justificabile prin deosebirile de caractere, de temperamente, de aptitudini, de situaţii. Eu, de exemplu, în această clipă, după douăzeci de ani de nefericiri, de decepţii, de calomnii îndurate, de griji apăsătoare, de plăceri găunoase, n-aş fi oare gata să mă prosternez la picioarele unui bărbat care m-ar iubi sincer şi pentru totdeauna? Ei, bine! Credeţi că lumea m-ar ierta? Şi totuşi, după douăzeci de ani de suferinţă, n-aş avea şi eu dreptul, ca în cei zece ani ce-mi mai rămân de trăit încă frumoasă, să întâlnesc o dragoste sfântă şi curată? Dar asta nu se va întâmpla, şi nu-s aşa neghioabă să-mi micşorez meritele în ochii lui Dumnezeu. Mi-am dus greul

zilei şi al arşiţei până seara, îmi voi încheia ziua şi-mi voi primi răsplata…

— Ce înger! gândi d'Artez.

— În sfârşit, nu i-am purtat niciodată pică ducesei d'Uxelles pentru că l-a iubit mai mult pe domnul de Maufrigneuse decât pe biata Diane, aici de faţă. Mama mă văzuse foarte rar, mă uitase; dar ea s-a purtat urât cu mine, ca de la femeie la femeie, astfel încât ceea ce este neplăcut în comportarea unei femei faţă de altă femeie, devine oribil în comportarea unei mame faţă de fiica ei. Mamele care duc o viaţă ca aceea a ducesei d'Uxelles îşi ţin fiicele departe de ele, aşa că eu mi-am făcut intrarea în lume cu cincisprezece zile înainte de căsătorie. Închipuiţi-vă cât eram de naivă! Nu ştiam nimic, eram incapabilă să ghicesc dedesubturile acestei căsătorii. Aveam o avere frumoasă: un venit de şaizeci de mii de livre constând în păduri, pe care revoluţia uitase să le vândă în regiunea Nivernais sau nu le putuse vinde şi care depindeau de minunatul castel d'Anzy; domnul de Maufrigneuse era dator vândut. Dacă mai târziu am înţeles ce înseamnă a avea datorii, pe atunci eram total străină de viaţă ca să bănuiesc. Economiile făcute pe seama averii mele au reechilibrat afacerile soţului meu. Domnul de Maufrigneuse avea treizeci şi opt de ani când m-am căsătorit cu el, dar anii aceştia, ca şi aceia din campaniile militare, trebuiau socotiţi dublu. Ah! Avea, într-adevăr, peste şaizeci de ani. La patruzeci de ani, mama mea mai avea încă pretenţii, şi m-am trezit între două gelozii. Ce viaţă am dus timp de zece ani…? Ah! Dacă s-ar şti cât suferea o biată tânără atât de bănuită! Să fii păzită de o mamă geloasă pe propria-i fiică!… Dumneavoastră, care scrieţi drame, n-aţi putea inventa niciodată una atât de neagră, atât de crudă ca aceasta. De obicei, după puţinul pe care-l ştiu despre literatură, o dramă este o înlănţuire de întâmplări, de discuţii, de evenimente ce se

precipită spre o catastrofă; dar drama despre care vă vorbesc eu este cea mai cumplită catastrofă în acţiune! Este avalanşa care se prăbuşeşte peste tine dimineaţa, care continuă să se prăbuşească seara, la fel şi în a doua zi. Mă cuprinde frigul acum când vă vorbesc şi când dezvălui grota fără ieşire, rece şi întunecoasă în care am trăit. Şi ca să vă spun totul, naşterea bietului meu copil, care de altfel îmi seamănă leit… trebuie să vă fi frapat, nu-i aşa? asemănarea cu mine; are părul meu, ochii mei, ovalul feţei mele, gura mea, zâmbetul meu, bărbia mea, dinţii mei… Ei, bine! Naşterea lui este o întâmplare sau rezultatul unei convenţii între mama mea şi soţul meu. După căsătorie am trăit multă vreme ca o fată mare, cvasipărăsită a doua zi, mamă fără să fi fost femeie. Ducesa se complăcea în a-mi prelungi ignoranţa, şi ca să-şi atingă acest scop, o mamă are faţă de fiica ei cumplite avantaje. Eu, o biată copilă, crescută într-o mănăstire ca un trandafir pios, neştiind nimic despre căsătorie, maturizată prea târziu, eram foarte fericită: mă bucuram de deplina înţelegere şi armonie a familiei noastre. În sfârşit, primele bucurii ale maternităţii îmi abătuseră total gândurile de la soţul meu, care nu mă plăcea deloc şi care nu făcea nimic ca să se arate binevoitor, ele erau cu atât mai puternice cu cât nici nu bănuiam c-ar exista şi altele. Atât de mult mi se împuiase capul cu respectul pe care o mamă trebuie să-l aibă faţă de ea însăşi! Şi apoi, unei tinere fete îi face plăcere să *se joace de-a mămica*. La vârsta mea de atunci, copilul ţinea loc de păpuşă. Eram atât de mândră că aveam această frumoasă floare, căci Georges era frumos… o splendoare! Cum să te mai gândeşti la lume, când ai fericirea de a hrăni şi de a îngriji un îngeraş! Ador copiii când sunt mici, albi şi trandafirii. Eu nu-l vedeam decât pe fiul meu, stăteam în aceeaşi cameră cu fiul meu, nu lăsam guvernanta nici să-l îmbrace, nici să-l dezbrace sau să-l schimbe. Îngrijirile astea, atât de

obositoare pentru mamele care au o liotă de copii, erau pentru mine o încântare. Dar după trei sau patru ani, cum nu sunt chiar proastă, cu toate eforturile făcute ca să fiu legată la ochi, am început să văd. Puteţi să mă imaginaţi la trezire, patru ani mai târziu, în 1819? *Doi fraţi duşmani* este o tragedie stropită cu apă de trandafiri faţă de o mamă şi o fiică în situaţia în care ne aflam ducesa şi eu; i-am sfidat, atunci, pe ea şi pe soţul meu, prin cochetării publice care au stârnit discuţii în lumea aleasă… Dumnezeu ştie cum! Înţelegi, prietene, că bărbaţii cu care eram bănuită că mă distrez aveau pentru mine valoarea pumnalului de care te foloseşti ca să-ţi străpungi duşmanul. Preocupată de răzbunarea mea, nu simţeam rănile pe care mi le făceam singură. Inocentă ca un copil, eram considerată o femeie perversă, cea mai păcătoasă femeie din lume, iar eu habar n-aveam de nimic. Oamenii-s destul de limitaţi, orbi, ignoranţi: nu-i interesează decât secretele care-i amuză, care le satisfac răutatea; când au de a face cu fapte măreţe, nobile, îşi acoperă ochii să nu le vadă. Dar am impresia că, în perioada aceea, privirile mele, gesturile mele de inocenţă răzvrătită, manifestările mele orgolioase, ar fi putut fi un adevărat noroc pentru marii pictori. Izbucnirile mele mânioase, torentele dispreţului meu au dat strălucire multor baluri. Poezie pierdută! Asemenea poeme sublime nu izvorăsc decât din indignarea ce ne cuprinde la douăzeci de ani! Mai târziu nu te mai revolţi, oboseşti, nu te mai miră viciul, devii laş, ţi-e teamă. Eu însă îmi dădusem drumul, da, da! îmi dădusem cu adevărat drumul! Am interpretat rolul celui mai neghiob personaj din lume: mi-am luat asupra mea povara crimei, fără să am vreun beneficiu. Îmi plăcea atât de mult să mă compromit! Ah! Eram răutăcioasă ca un copil. Am plecat în Italia cu un tânăr descreierat, pe care l-am părăsit când mi-a vorbit de iubire; dar când am aflat că se compromisese

pentru mine (iscălise în fals pentru a-şi procura bani), am alergat să-l salvez. Mama mea şi soţul meu, care ştiau secretul acestor lucruri, mă ţineau din scurt, ca pe o femeie risipitoare. Ah! De data asta, m-am dus la rege. Ludovic al XVIII-lea, acest om fără inimă, s-a înduioşat: mi-a dat o sută de mii de franci din caseta sa personală. Marchizul d'Esgrignon, tânărul pe care l-aţi întâlnit poate în societate şi care până la urmă s-a căsătorit cu o fată foarte bogată, a fost salvat din prăpastia în care se aruncase pentru mine. Această aventură, provocată de uşurătatea mea, m-a pus pe gânduri. Mi-am dat seama că eu eram prima victimă a răzbunării mele. Mama mea, soţul meu, socrul meu aveau societatea de partea lor. Păreau să-mi protejeze nesăbuinţele. Mama, care mă ştia prea mândră, prea nobilă, prea d'Uxelles pentru a mă comporta în mod vulgar, s-a îngrozit văzând cât rău îmi făcuse. Avea cincizeci şi doi de ani; a părăsit Parisul, a plecat să trăiască la Uxelles. Acum îi pare rău de greşelile făcute, le ispăşeşte printr-o cucernicie exagerată şi printr-o afecţiune nelimitată pentru mine. Dar, în 1823, m-a lăsat singură şi faţă în faţă cu domnul de Maufrigneuse. Ah! Dragă prietene, voi, bărbaţii, habar n-aveţi ce poate însemna un om bătrân şi bogat. Ce căsnicie poate fi aceea cu un bărbat obişnuit cu admiraţia femeilor de lume, care nu găseşte acasă nici laude, nici proslăvire, mort pentru toate, şi tocmai de aceea gelos! Am încercat, când domnul de Maufrigneuse rămăsese numai al meu, am încercat să fiu o soţie bună, dar m-am lovit de toate duritățile unei firi morocănoase, de toate fanteziile neputinţei, de puerilităţile neroziei, de toate vanităţile suficienţei, mă rog, de un bărbat care întruchipa cea mai plicticoasă elegie din lume, şi care mă trata ca pe o fetişcană, care nu pierdea niciun prilej de a-mi răni amorul-propriu, de a mă aplatiza sub loviturile experienţei sale, de a-mi dovedi că nu ştiam nimic. Nu era clipă să nu mă

umilească. În sfârşit, a făcut totul ca să mă împingă să-l urăsc şi să-mi dea dreptul să-l înşel, dar timp de trei sau patru ani fusesem victima propriului meu suflet şi a dorinţei mele de a proceda bine. Ştiţi care-a fost cuvântul blestemat care m-a împins spre alte nesăbuinţe? Aţi putea născoci, vreodată, cea mai perfectă calomnie din lume? „Ducesa de Maufrigneuse s-a întors la soţul ei", zicea lumea. „Da' de unde! A făcut-o din perversitate, e un triumf să poţi reînvia morţii, singurul lucru ce-i mai rămânea de făcut", răspunsese cea mai bună prietenă a mea, o rudă, aceea la care am avut fericirea să vă întâlnesc.

— Doamna d'Espard! exclamă Daniel, cu un gest de repulsie.

— Ah! Am iertat-o, prietene. Mai întâi pentru că insulta era peste măsură de spirituală, şi poate pentru că şi eu spusesem destule răutăţi pe seama unor sărmane femei la fel de nevinovate ca şi mine.

D'Artez mai sărută o dată mâna acestei femei sfinte care, după ce-i servise o mamă făcută harcea-parcea, după ce-l prezentase pe prinţul de Cadignan, pe care dumneavoastră îl cunoaşteţi, ca pe un Othello extrem de bănuitor, se făcuse ea însăşi zob, asumându-şi greşeli, în scopul de a-şi atribui în ochii naivului scriitor virginitatea aceea pe care cea mai netoată femeie încearcă s-o ofere cu orice risc iubitului ei.

— Înţelegeţi, prietene, că am reintrat în lume cu vâlvă şi ca să stârnesc vâlvă. Am fost nevoită să duc noi lupte, a trebuit să-mi câştig independenţa şi să-l neutralizez pe domnul de Maufrigneuse. Am dus, aşadar, din alte motive, o viaţă risipitoare. Ca să pot uita, ca să pot înlocui viaţa reală cu una imaginară, am strălucit, am dat petreceri, m-am comportat ca o prinţesă şi am făcut datorii. Acasă, mă cufundam în somnul oboselii, ca să renasc frumoasă, veselă şi nebunatică pentru societate; dar în această tristă luptă a fanteziei împotriva

realităţii mi-am risipit toată averea. Răscoala din 1830 a izbucnit în clipa când tocmai întâlnisem, la capătul acestei existenţe de O *mie şi una de* nopţi, iubirea sfântă şi curată, pe care (sunt sinceră!) doream s-o cunosc. Spuneţi şi dumneavoastră, nu era ceva firesc la o femeie a cărei inimă zdrobită din atâtea motive şi întâmplări se trezea la vârsta când femeia se simte minţită şi când vedeam în jurul meu atâtea fiinţe fericite în dragoste? Ah! De ce a fost Michel Chrestien atât de respectuos? Şi în acest caz soarta şi-a bătut joc de mine. Ce să mai zic? Odată cu moartea lui am pierdut totul, nu mi-am mai făcut nicio iluzie; strivisem totul, în afara unui singur fruct pentru care nu mai am niciun gust, nici dinţi. În sfârşit, m-am trezit dezamăgită de lume, când trebuia să părăsesc lumea. Există în toate astea ceva care ţine de providenţă, ca în starea aceea de nepăsare ce ne pregăteşte de moarte. (Făcu un gest plin de evlavioasă religiozitate.) Totul mi-a servit atunci, reluă ea, prăbuşirea monarhiei şi dezastrele ei m-au ajutat să mă retrag în singurătate. Fiul meu îmi alină multe dureri. Dragostea de mamă te răsplăteşte pentru toate celelalte sentimente înşelate! Lumea se miră de izolarea mea, dar în ea mi-am găsit liniştea. Ah! Dac-aţi şti cât de fericită este sărmana fiinţă aflată aici, în faţa dumneavoastră! Sacrificând totul fiului meu, uit bucuriile pe care nu le cunosc şi pe care nu le voi cunoaşte niciodată. Cine-ar putea crede că viaţa se rezumă, pentru prinţesa de Cadignan, la o nefericită noapte de nuntă; şi toate aventurile ce i se pun în seamă, la sfidarea unei fetişcane faţă de două înspăimântătoare pasiuni? Nimeni. Astăzi mi-e teamă de tot. Aş respinge cu siguranţă un sentiment autentic, o dragoste adevărată şi curată, la amintirea atâtor ipocrizii, atâtor nefericiri, aşa cum bogaţii păcăliţi de pungaşii care simulează nenorocirea resping o sărăcie cinstită, dezgustaţi de a mai face bine. Toate astea-s cumplite, nu-i

aşa? Dar, credeţi-mă, tot ceea ce vă spun li se întâmplă multor femei.

Aceste ultime cuvinte fuseseră rostite pe un ton glumeţ şi nepăsător, amintind de femeia elegantă şi zeflemitoare. D'Artez era năucit. În ochii lui, oamenii trimişi de tribunale în închisori, fie pentru că au ucis, fie pentru că au furat în împrejurări agravante, fie că au iscălit în fals vreo poliţă, erau nişte sfinţişori, comparaţi cu oamenii din înalta societate. Această elegie cumplită, făurită în arsenalul minciunii şi călită în apele Stixului parizian, fusese rostită cu accentul inimitabil al adevărului. Scriitorul contemplă o clipă femeia adorabilă din faţa lui, cufundată în fotoliu, cu mâinile atârnându-i de-a lungul celor două braţe ale fotoliului, ca două picături de rouă pe marginea unei petale, istovită de mărturisire, zdrobită, părând că resimte toate durerile vieţii în timp ce le relata. În sfârşit, un înger al melancoliei.

— Şi, gândiţi-vă, reluă ea îndreptându-se cu un suspin, ridicându-şi o mână şi aruncând fulgere prin ochii în care cei douăzeci aşa-zişi ani de castitate scânteiau, gândiţi-vă ce ecou a avut asupra mea dragostea prietenului dumneavoastră; dar printr-o cumplită ironie a sorţii… sau poate că Dumnezeu… deoarece atunci, mărturisesc, un bărbat, dar un bărbat demn de mine, m-ar fi găsit supusă, într-atât doream să fiu fericită! Ei, bine! El a murit, şi a murit salvând viaţa cui?… a domnului de Cadignan! Vă uimeşte că m-aţi găsit pe gânduri…

Aceasta fu ultima lovitură, iar bietul d'Artez nu mai putu rezista: căzu în genunchi, îşi lăsă capul în mâinile prinţesei şi plânse cu acele lacrimi calde pe care doar îngerii le-ar revărsa, dacă îngerii ar plânge. Şi cum Daniel stătea cu capul plecat, doamna de Cadignan putu să lase să-i fluture pe buze un zâmbet şiret şi triumfător, un zâmbet pe care doar maimuţele l-ar avea când privesc arogante în jur, dacă maimuţele ar râde. „Ah! L-

am dat gata", îşi zise ea – şi, într-adevăr, îl dăduse gata.

— Dar, sunteţi… zise el, înălţându-şi frumosul chip şi privind-o drăgăstos.

— Castă şi martiră, reluă ea zâmbind de banalitatea acestei vechi glume, dar acordându-i un sens fermecător prin acest surâs plin de o veselie crudă. Dacă mă vedeţi râzând, o fac pentru că mă gândesc la prinţesa pe care o ştie lumea, la această ducesă de Maufrigneuse căreia i se atribuie nu numai de Marsay şi nemernicul de Trailles, un asasin politic plătit, dar şi prostuţul de d'Esgrignon, şi Rastignac, Rubempré, ambasadori, miniştri, generali ruşi, şi parcă mai ştiu? Europa întreagă! S-au spus nenumărate răutăţi pe seama acestui album pe care l-am alcătuit, crezând că fiinţele ce mă admiraseră erau prietenii mei. Ah! Este îngrozitor! Nu înţeleg cum mai pot lăsa un bărbat să-mi stea la picioare: dispreţ pentru toţi, asta ar trebui să-mi fie deviza!

Se ridică şi înaintă spre pervazul ferestrei cu un mers plin de intenţii măreţe. D'Artez rămase pe scăunelul pe care se reaşezase, neîndrăznind s-o urmeze pe prinţesă, dar urmărind-o cu privirea; o auzi suflându-şi nasul, fără să şi-l fi suflat. Cine-i prinţesa care-şi suflă nasul? Diane încerca din răsputeri să se arate emoţionată. D'Artez îşi crezu îngerul înecat în lacrimi, alergă, o luă de mijloc, o strânse la piept.

— Nu, daţi-mi drumul, zise ea cu glasul stins şi murmurând, am prea multe îndoieli ca să mai fiu bună de ceva. A mă împăca cu viaţa înseamnă pentru mine un efort peste puterea omenească.

— Diane! Te voi iubi pentru toată viaţa ta risipită.

— Nu, nu-mi vorbi astfel, răspunse ea. În clipa asta mi-e ruşine şi tremur de parc-aş fi comis cele mai mari păcate.

Revenise cu totul la inocenţa unei fetiţe, arborând însă un aer demn, măreţ, nobil ca o

regină. Nu se poate descrie efectul acestei manevre conduse atât de abil, încât devenise un adevăr pur în faţa sufletului curat şi deschis al lui d'Artez. Marele scriitor, mut de admiraţie, rămase pironit în dreptul pervazului, aşteptând un cuvânt, în timp ce prinţesa aştepta un sărut; dar ea era prea sfântă pentru el. Când i se făcu frig, prinţesa se duse şi se aşeză din nou în fotoliul ei – avea picioarele îngheţate.

— Va trebui să mai aştept, îşi zicea ea privindu-l pe Daniel, cu fruntea înaltă şi chipul de o sublimă virtute.

— Este într-adevăr o femeie? se întreba profundul cunoscător al sufletului omenesc. Oare cum să mă port cu ea?

Până la ora două dimineaţa, îşi petrecură timpul spunându-şi nimicurile pe care femeile inteligente, cum era prinţesa, ştiu să le facă extrem de plăcute. Diane se pretindea prea obosită, prea bătrână, prea trecută; d'Artez îi dovedea, lucru de care ea era convinsă, că avea pielea cea mai catifelată, cea mai plăcută la mângâiere, cea mai albă la vedere, cea mai înmiresmată; era tânără şi înfloritoare. Analizară frumuseţe cu frumuseţe, amănunt cu amănunt, scoţând exclamaţii precum: „Credeţi?" „Sunteţi nebun" „Asta înseamnă dorinţă!" „În cincisprezece zile mă veţi vedea aşa cum sunt." „Ce mai, curând voi avea patruzeci de ani." „Mai poţi iubi o femeie atât de bătrână?"

D'Artez fu de o elocinţă impetuoasă şi adolescentină, înarmată cu adjectivele cele mai exagerate. Când prinţesa îl auzi pe spiritualul scriitor rostind complimente prosteşti de sublocotenent îndrăgostit, îl ascultă cu un aer pierdut, adânc înduioşată, dar râzând în sine.

Ajuns în stradă, d'Artez se întrebă dacă n-ar fi trebuit să fie mai puţin respectuos. Îşi prefiră în memorie ciudatele mărturisiri care, fireşte, aici au fost extrem de scurtate – ar fi fost nevoie de un întreg volum ca să fie redate, cu bogăţia lor de

nuanţe îmbietoare şi cu gesturile care le însoţiseră. Perspicacitatea retrospectivă a acestui bărbat atât de simplu şi de profund fusese luată prin surprindere de firescul acestui roman, de profunzimea lui, de accentul prinţesei.

— Aşa-i, îşi spuse el, neputând adormi, astfel de drame există în marea societate; societatea acoperă asemenea orori sub podoabele eleganţei, sub broderia defăimării, sub umorul povestirii. Noi nu inventăm niciodată decât adevărul. Biata Diane! Michel presimţise această enigmă, spunea că sub stratul acesta de gheaţă clocotesc vulcani! Iar Bianchon, Rastignac, au dreptate: nu poate fi fericire mai mare decât aceea când, iubind o femeie de lume, spirituală şi delicată, simţi că ai atins totodată culmile idealului şi extazul dorinţei. Şi pe măsură ce-şi analiza iubirea, găsea că-i fără margini.

A doua zi, în jurul orei două, doamna d'Espard, care n-o mai văzuse pe prinţesă de mai bine de o lună, şi care nu primise de la ea nici măcar un cuvânt, veni împinsă de o nespusă curiozitate. Nimic nu-i mai amuzant ca discuţia acestor două rafinate vipere în timpul primei jumătăţi de ceas. Diane d'Uxelles se ferea, de parcă era ceva interzis, să vorbească despre d'Artez. Marchiza se învârtea în jurul acestei probleme ca beduinul în jurul unei caravane bogate. Diane se distra, marchiza turba. Diane aştepta, voia să-şi folosească prietena şi să facă din ea un câine de vânătoare. Dintre aceste două femei atât de celebre în înalta societate pariziană, una era mai puternică decât cealaltă. Prinţesa o domina cu mult pe marchiză, iar marchiza recunoştea în sinea ei această superioritate. Aici sălăşluia, poate, secretul prieteniei lor. Cea mai slabă stătea pitită în falsu-i ataşament, pândind clipa îndelung aşteptată de toţi cei slabi, pentru a sări la gâtul celor puternici şi a-i pecetlui cu semnul victorioasei muşcături. În

privinţa aceasta, Diane nu se înşela. Întreaga societate era victima adulărilor dintre aceste două prietene. În clipa când prinţesa întrezări o întrebare pe buzele prietenei sale, îi spuse:

— Ei bine, draga mea, îţi datorez o fericire completă, uriaşă, nesfârşită, dumnezeiască.

— Ce vrei să spui?

— Îţi mai aminteşti discuţia noastră de acum trei luni, în grădină, pe bancă, la soare, sub tufele de iasomie? Ah! Doar oamenii geniali ştiu să iubească. I-aş atribui bucuroasă marelui meu Daniel cuvintele ducelui de Alba către Caterina de Medici: capul unui singur somon valorează cât cel al tuturor broaştelor.

— Acum nu mă mai miră de ce nu te mai văd.

— Făgăduieşte-mi că, dacă-l vezi, nu-i sufli o vorbă despre mine, scumpa mea, zise prinţesa luând mâna marchizei. Sunt fericită, ah! Cum nu se poate mai fericită, şi dumneata ştii câtă amploare poate lua în societate un cuvânt sau o glumă. Vorba ucide, atâta otravă ştiu a pune unii într-o singură vorbă! Dac-ai ştii, în aceste ultime opt zile, cât de mult ţi-am dorit şi ţie o asemenea pasiune! în sfârşit, este plăcut, este un frumos triumf pentru noi, femeile, să ne încheiem viaţa de femeie, să ne lăsăm în voia unei iubiri arzătoare, curate, devotate, totale, întregi, mai ales după ce-am căutat-o atât de mult.

— De ce mă rogi să-i fiu credincioasă celei mai bune prietene ale mele? zise doamna d'Espard. Mă crezi deci în stare să-ţi joc vreo festă?

— Când o femeie posedă o asemenea comoară, teama de a o pierde este un sentiment atât de firesc, încât îţi inspiră teama. Sunt absurdă, iartă-mă, draga mea.

Câteva minute după aceea, marchiza ieşi; urmărind-o cu privirea, prinţesa îşi zise: „Ce-o să mă mai bârfească! Dar, orice-ar spune, nu-mi pasă; şi, ca s-o scutesc de efortul de a-l smulge pe Daniel de aici, am să-l trimit eu la ea."

După câteva clipe, la ora trei, apăru d'Artez. În toiul unei expuneri interesante, prinţesa îi tăie brusc vorba, prinzându-l de braţ cu mâna ei frumoasă.

— Iartă-mă, prietene, zise ea, dar aş putea uita un lucru care pare o nerozie, şi care este totuşi extrem de important. N-ai mai pus piciorul în casa doamnei d'Espard din ziua aceea de mii de ori fericită când te-am întâlnit; du-te, nu pentru dumneata şi nici din politeţe, ci pentru mine. Poate că mi-ai făcut din ea o duşmancă, dacă din întâmplare a aflat că din seara când am cinat la dânsa n-ai mai ieşit, ca să spun aşa, din casa mea. De altfel, dragă prietene, nu mi-ar plăcea să te văd renunţând la relaţii şi la societate, nici la ocupaţiile şi operele dumitale. Aş fi şi mai mult calomniată. Ce nu s-ar spune? Că te ţin în lesă, te absorb, că mi-e teamă de comparaţii, că vreau iarăşi să stârnesc vâlvă în jurul meu, că fac tot posibilul să-mi păstrez cucerirea, ştiind că este ultima. Cine-ar putea bănui că eşti unicul meu prieten? Dacă m-ai iubi atât cât zici că mă iubeşti, i-ai face pe oameni să creadă că suntem pur şi simplu ca un frate şi o soră.

D'Artez fu pentru totdeauna supusul inefabilei gingăşii cu care această graţioasă femeie îşi aranja rochia pentru a-i conferi deplina eleganţă. Era ceva nespus de delicat, de suav în acest discurs care-l înduioşă până la lacrimi. Prinţesa ieşea din toate situaţiile josnice şi burgheze ale femeilor ce se ceartă şi se şicanează despicând firul în patru pe canapele. Ea etala o grandoare nespusă; n-avea nevoie s-o spună; legătura dintre ei se stabilise într-un chip nobil. Nu ţinea nici de trecut, nici de viitor, nici de prezent; va fi când vor vrea ei, atât unul cât şi celălalt, fără nesfârşitele panglicuţe a ceea ce femeile de rând numesc un sacrificiu; neîndoios, ele ştiu tot ce au de pierdut prin acest sacrificiu, în timp ce această sărbătoare este un triumf pentru femeile convinse că au de câştigat.

În fraza aceasta, totul era vag ca o promisiune, blând ca o speranţă şi totuşi precis ca o literă de lege. S-o spunem deschis? Mărinimii ca acestea nu întâlneşti decât la acele ilustre şi sublime mincinoase; ele rămân suverane chiar şi în situaţiile când celelalte femei devin supuse. D'Artez putu astfel să măsoare distanţa care există între aceste femei şi celelalte. Prinţesa se dovedea demnă şi frumoasă. Secretul nobleţei consta, poate, în arta cu care marile doamne ştiu să-şi lepede voalurile; ele izbutesc să fie, în această situaţie, ca statuile antice; dacă şi-ar păstra vreun veşmânt ar fi imorale. Burghezia încearcă întotdeauna să se învăluie.

Înhămat dragostei, susţinut de cele mai minunate virtuţi, d'Artez o ascultă şi se duse la doamna d'Espard, care desfăşură pentru el cele mai încântătoare cochetării. Marchiza avu grijă să nu-i vorbească despre prinţesă; îl rugă doar să-i accepte invitaţia la cină într-una din zilele următoare.

D'Artez avu în ziua aceea o numeroasă companie. Marchiza îi invitase pe Rastignac, Blondet, marchizul d'Ajuda-Pinto, Maxime de Trailles, marchizul d'Esgrignon, cei doi Vandenesse, du Tillet, unul dintre cei mai bogaţi bancheri din Paris; baronul de Nucingen, Nathan, lady Dudley, doi dintre cei mai vicleni ataşaţi de ambasadă, şi cavalerul d'Espard, unul dintre cele mai profunde personaje ale acestui salon, jumătatea rafinamentului cumnatei sale. Maxime de Trailles îl întrebă râzând pe d'Artez:

— O vedeţi des pe prinţesa de Cadignan?

D'Artez răspunse la întrebare cu o scurtă înclinare a capului. Maxime de Trailles era un escroc de clasă înaltă, fără niciun scrupul, capabil de orice, ruinând femeile care-l iubeau, obligându-le să-şi amaneteze diamantele, dar acoperind această conduită cu o poleială strălucitoare, cu maniere fermecătoare şi cu o inteligenţă drăcească.

Inspira tuturora teamă şi, în aceeaşi măsură, dispreţ; dar cum nimeni nu era destul de curajos să-i arate altceva decât sentimentele cele mai Curtenitoare, el nu putea să-şi dea seama de nimic, sau se preta la ipocrizia generală. Îi datora contelui de Marsay ultima treaptă de avansare la care putea ajunge. De Marsay, care-l cunoştea pe Maxime de multă vreme, îl socotise capabil să îndeplinească anumite funcţii secrete şi diplomatice pe care i le dădea şi pe care el le îndeplinea de minune. De la o vreme, d'Artez era destul de implicat în treburile politice ca să nu cunoască perfect personajul, şi poate că doar el avea acea înaltă forţă morală ca să spună cu glas tare ceea ce lumea gândea în şoaptă.

— *Cu siguranz din priţin ei neglijaz Camer,* zise baronul de Nucingen.

— Ah! Prinţesa este una dintre femeile cele mai periculoase pentru un bărbat care-i trece pragul, exclamă încet marchizul d'Esgrignon, ei îi datorez ticăloşia căsătoriei mele.

— Periculoasă? zise doamna d'Espard. Nu vorbi astfel despre cea mai bună prietenă a mea. N-am auzit şi n-am văzut vreodată ceva la prinţesă care să nu mi se pară a izvorî din sentimentele cele mai alese.

— Lăsaţi-l pe marchiz să vorbească, interveni Rastignac. Când un bărbat a fost trântit de un cal de rasă, îi găseşte cusururi şi-l vinde.

Instigat de fraza acestuia, d'Esgrignon îl privi pe Daniel d'Artez şi îi spuse:

— Domnul n-a ajuns, sper, cu prinţesa, la un stadiu care să ne împiedice să vorbim despre ea.

D'Artez tăcu. D'Esgrignon, care nu era lipsit de umor, îi făcu prinţesei, ca răspuns la intervenţia lui Rastignac, un portret extrem de laudativ, stârnind hohotele de râs ale comesenilor. Cum această batjocură era total obscură pentru d'Artez, el se aplecă spre doamna Montcomet, vecina sa, şi o întrebă sensul acestor glume.

— Dar, cu excepţia dumneavoastră, luându-ne după buna părere pe care-o aveţi despre prinţesă, toţi invitaţii de aici au fost, se pare, în bunele-i graţii.

— Pot să vă asigur că toate părerile astea sunt false, răspunse Daniel.

— Totuşi, domnul d'Esgrignon, aici de faţă, un nobil din Perche, a ajuns la sapă de lemn pentru ea, acum doisprezece ani, gata să fie trimis la eşafod.

— Cunosc chestiunea, zise d'Artez. Doamna de Cadignan a apelat atunci la Curtea cu juri pentru salvarea lui d'Esgrignon, şi iată cum o răsplăteşte el astăzi!

Doamna de Montcomet îl privi pe d'Artez cu o uimire şi o curiozitate aproape prosteşti, apoi îşi întoarse ochii spre doamna d'Espard arătându-i-l de parc-ar fi spus: Este vrăjit!

În timpul desfăşurării acestei scurte conversaţii, doamna de Cadignan fii apărată de doamna d'Espard, a cărei protecţie semăna cu aceea a paratrăsnetului care atrage trăsnetele. Când d'Artez reveni la conversaţia generală, îl auzi pe Maxime de Trailles rostind aceste cuvinte: „La Diane, depravarea nu este un efect, ci o cauză; poate că de aici i se trage naturaleţea-i încântătoare; ea nu caută, nici nu inventează nimic; îţi oferă subtilităţile cele mai ingenioase, ca inspiraţia celei mai nevinovate iubiri, şi-ţi este cu neputinţă să n-o crezi."

Fraza aceasta, părând a fi fost pregătită pentru un om de talia lui d'Artez, era atât de categorică, încât fu ca o concluzie. Nimeni nu mai vorbi despre prinţesă, părea ca ucisă. D'Artez îi privi pe de Trailles şi pe d'Esgrignon cu un aer batjocoritor:

— Cea mai mare greşeală a acestei femei este că face concurenţă bărbaţilor, zise el. Risipeşte ca şi ei bunuri parafernale, îşi trimite amanţii la cămătari, le mănâncă averile, ruinează orfanii,

înghite vechi castele, inspiră şi poate chiar înfăptuieşte crime, dar…

Niciodată, niciunul dintre cele două personaje cărora le răspundea d'Artez nu auzise ceva atât de tăios. La auzul acelui dar, invitaţii paralizară; toţi rămaseră cu furculiţa în aer, cu ochii pironiţi când asupra temerarului scriitor, când asupra asasinilor prinţesei, aşteptând concluzia într-o cumplită tăcere.

— Dar, zise d'Artez cu o dezinvoltură batjocoritoare, prinţesa de Cadignan are asupra bărbaţilor un avantaj: când ţi-ai pus viaţa în pericol pentru ea, te salvează, şi nu vorbeşte de rău despre nimeni. De ce, din toată omenirea, nu s-ar găsi şi o femeie care să se distreze pe seama bărbaţilor, aşa cum bărbaţii se distrează pe seama femeilor? De ce sexul frumos nu şi-ar lua şi el din când în când o revanşă?

— Geniul este mai puternic decât inteligenţa, zise Blondet către Nathan.

Aceasta avalanşă de ironii muşcătoare fu într-adevăr ca salva unei baterii de tunuri în faţa unor focuri de armă. Se grăbiră să schimbe subiectul. Nici contele de Trailles, nici marchizul d'Esgrignon nu părură dispuşi să-l contrazică pe d'Artez. Când se aduseră cafelele, Blondet şi Nathan se îndreptară spre scriitor cu o amabilitate pe care nimeni nu cuteza s-o imite, atât de greu era să împaci admiraţia insuflată de conduita sa şi teama de a-ţi face doi puternici duşmani.

— Ştiam din totdeauna că tăria dumneavoastră de caracter este la fel de mare ca şi talentul dumneavoastră, zise Blondet. Astăzi v-aţi comportat, nu numai ca un om, ci şi ca un Dumnezeu: să nu te laşi condus nici de sentimente, nici de închipuire; să nu iei apărarea unei femei iubite, greşeală pe care toţi o aşteptam, şi care ar fi făcut să triumfe această lume, roasă de gelozie împotriva celebrităţilor literare… Ah! Îngăduiţi-mi s-o spun, este culmea diplomaţiei personale.

— Ah! Sunteţi un mare politician, zise Nathan. Ca să răzbuni o femeie fără a-i lua apărarea trebuie să ai nu numai putere de convingere, dar şi multă abilitate.

— Prinţesa este una dintre eroinele partidului legitimist, nu-i oare o datorie a oricărui om de suflet s-o ocrotească orice-ar fi? răspunse tăios d'Artez. Ceea ce a făcut ea pentru cauza stăpânilor săi ar scuza viaţa cea mai nesăbuită.

— Joacă tare, zise Nathan către Blondet.

— De parcă prinţesa ar merita osteneala, răspunse Rastignac care li se alăturase.

D'Artez se duse la prinţesă, care-l aştepta cuprinsă de cele mai cumplite nelinişti. Rezultatul acestei experienţe pe care Diane o favorizase putea să-i fie fatal. Pentru prima oară în viaţa ei, femeia aceasta îşi simţea inima suferindă şi trupul înecat în sudoare. Nu ştia ce atitudine să adopte în cazul în care d'Artez ar fi crezut lumea care spunea adevărul, în loc s-o creadă pe ea, care minţea; căci niciodată un caracter atât de ales, un bărbat atât de integru, un suflet atât de pur, o conştiinţă atât de ingenuă nu-i căzuse în mână. Dacă urzise minciuni atât de oribile, fusese împinsă de dorinţa de a cunoaşte adevărata iubire. Iubirea aceasta o simţea cum i se înfiripă în inimă, îl iubea pe d'Artez; era condamnată să-l înşele, căci voia să rămână pentru el actriţa sublimă care jucase teatru în faţa lui. Când auzi paşii lui Daniel în sufragerie, simţi un şoc, o emoţie ce-o cutremură până-n rărunchi. Această tulburare, pe care n-o mai încercase niciodată în perioada celei mai aventuroase existenţe pentru o femeie de rangul ei, o făcu să înţeleagă că-şi riscase fericirea. Ochii ei pătrunzători îl învăluiră pe d'Artez, văzură prin fibrele cărnii sale. ti citiră în suflet: bănuiala nici măcar nu-l atinsese cu aripa ei de liliac. Cumplita emoţie a acestei spaime îşi produse efectul: fericirea fu cât pe ce s-o înăbuşe pe fericita Diane; căci nu există fiinţă care să aibă mai multă forţă

pentru a suporta durerea decât pentru a rezista la o fericire supremă.

— Daniel, am fost calomniată şi tu m-ai răzbunat! exclamă ea, ridicându-se şi deschizând braţele.

În adânca uimire pricinuită de aceste cuvinte ale căror rădăcini erau invizibile pentru el, Daniel îşi lăsă capul cuprins de frumoasele mâini, iar prinţesa îl sărută cu sfinţenie pe frunte.

— De unde ai ştiut…?

— Ah, prostuţ ilustru, ce eşti! Nu vezi că te iubesc nebuneşte?

Din acea zi, nu s-a mai discutat nimic nici despre prinţesa de Cadignan, nici despre d'Artez. Prinţesa a moştenit de la mama ei o oarecare avere; îşi petrece toate verile la Geneva, într-o vilă, împreună cu marele scriitor, şi revine la Paris pentru cele câteva luni de iarnă. D'Artez nu se arată decât la Cameră, în sfârşit, publicaţiile sale au devenit nespus de rare. Să fie acesta un deznodământ? Da, pentru oamenii de spirit; nu, pentru cei ce vor să ştie totul.

Jardies, iunie 1839

Addenda

Următoarele personaje se regăsesc în alte romane sau nuvele ale lui Balzac din *Comedia Umană*:

Ajuda-Pinto, Marchizul **Miguel d'**
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Béatrix, 1839 (Béatrix)

Arthez, Daniel d'
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Le Député d'Arcis, 1839

Bianchon, Horace
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
La Messe de l'athée, 1836 (Liturghia unui ateu)
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Un Ménage de garçon, 1842
Les Employés, 1838 (Slujbaşii)
Pierrette, 1840 (Pierrette)
Étude de femme, 1831
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Honorine

L'envers de l'histoire contemporaine, 1845
La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sagri)
Une double famille, 1830 (A doua familie)
A Prince of Bohemia
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
La Muse du département, 1843 (Muza departamentului)
La Fausse maîtresse, 1842
Les Petits Bourgeois, 1854
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)
Le Curé de village, 1841

În plus, domnul Bianchon este amintit în următoarele:

Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
La Grande Bretèche, 1832 (Casa de la Grande-Bretèche)

Blondet, Emile
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Modeste Mignon, 1844
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Une fille d'Ève
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
Les Paysans, 1854 (neterminată)

Blondet, Virginie
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Les Paysans, 1854 (neterminată)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)

Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Le Député d'Arcis, 1839
Une fille d'Ève

Cadignan, Prinţul de
Modeste Mignon, 1844

Chrestien, Michel
Un Ménage de garçon, 1842
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)

Cinq-Cygne, Laurence, Contesa (apoi Marchiza de)
Une ténébreuse affaire, 1843
L'envers de l'histoire contemporaine, 1845
Le Député d'Arcis, 1839

Dudley, Lady **Arabella**
Le Lys dans la vallée, 1836
Le Bal de Sceaux, 1830 (Bal la Sceaux)
La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sagri)
Une fille d'Ève
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)

Esgrignon, Victurnien, Contele (apoi Marchizul d')
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Un homme d'affaires (Esquisse d'homme d'affaires d'après nature), 1845 (Un om de afaceri)
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)

Espard, Cavalerul d'
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)

Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)

Espard, Jeanne-Clementine-Athenais de Blamont-Chauvry, Marchizul d'
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Une ténébreuse affaire, 1843
Une fille d'Ève
Béatrix, 1839 (Béatrix)

Galathionne, Prinţul şi Prinţesa
Les Petits Bourgeois, 1854
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Une fille d'Ève
Béatrix, 1839 (Béatrix)

Giraud, Leon
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Un Ménage de garçon, 1842
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Marsay, Henri de
Histoire des Treize, 1834—1835 (Cei treisprezece)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Le Lys dans la vallée, 1836

Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Ursule Mirouët, 1842 (Ursule Mirouët)
Le Contrat de mariage, 1835 (Contractul de căsătorie)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Le Bal de Sceaux, 1830 (Bal la Sceaux)
Modest Mignon
Une ténébreuse affaire, 1843
Une fille d'Ève

Maufrigneuse, Ducele de
Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viaţă)
Un Ménage de garçon, 1842
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)

Maufrigneuse, Ducesa de
Modeste Mignon, 1844
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
La Muse du département, 1843 (Muza departamentului)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Une ténébreuse affaire, 1843
Le Député d'Arcis, 1839

Maufrigneuse, Georges de
Une ténébreuse affaire, 1843
Béatrix, 1839 (Béatrix)
Le Député d'Arcis, 1839

Mirbel, Doamna de
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)

Nathan, Raoul
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Une fille d'Ève
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
L'envers de l'histoire contemporaine, 1845
La Muse du département, 1843 (Muza departamentului)
A Prince of Bohemia
Un homme d'affaires (Esquisse d'homme d'affaires d'après nature), 1845 (Un om de afaceri)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Navarreins, Ducele de
Un Ménage de garçon, 1842
Le Colonel Chabert, 1835 (Colonelul Chabert)
La Muse du département, 1843 (Muza departamentului)
Histoire des Treize, 1834—1835 (Cei treisprezece)
La Vieille Fille, 1836 (Fata bătrână)
Les Paysans, 1854 (neterminată)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Le Curé de village, 1841
La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sagri)
Une ténébreuse affaire, 1843
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)

Nucingen, Baronul **Frederic de**
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Pierrette, 1840 (Pierrette)
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Un homme d'affaires (Esquisse d'homme d'affaires d'après nature), 1845 (Un om de afaceri)
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)
La Muse du département, 1843 (Muza departamentului)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Rastignac, Eugene de
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Splendeurs et misères des courtisanes, 1838 (Strălucirea şi suferinţele curtezanelor)
Le Bal de Sceaux, 1830 (Bal la Sceaux)
L'Interdiction, 1836 (Punerea sub interdicţie)
Étude de femme, 1831
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
La Peau de chagrin, 1830 (Pielea de sagri)
Une fille d'Ève
Une ténébreuse affaire, 1843
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)
Le Député d'Arcis, 1839

Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Rochefide, Marchizul de
Béatrix, 1839 (Béatrix)
Une fille d'Ève
Sarrasine, 1831 (Sarrasine)
A Prince of Bohemia

Tillet, Ferdinand du
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)
Les Petits Bourgeois, 1854
Un Ménage de garçon, 1842
Pierrette, 1840 (Pierrette)
Melmoth réconcilié, 1835 (Melmoth împăcat)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
Une fille d'Ève
Le Député d'Arcis, 1839
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Toby (Joby, Paddy)
La Maison Nucingen, 1838 (Banca Nucingen)

Trailles, Contele **Maxime de**
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
Le Père Goriot, 1835 (Moş Goriot)
Gobseck, 1830 (Cămătarul)
Ursule Mirouët, 1842 (Ursule Mirouët)
Un homme d'affaires (Esquisse d'homme d'affaires d'après nature), 1845 (Un om de afaceri)
Le Député d'Arcis, 1839
La Cousine Bette, 1846 (Verişoara Bette)
Le Député d'Arcis, 1839

Béatrix, 1839 (Béatrix)
Les Comédiens sans le savoir, 1846 (Comedianţi fără s-o ştie)

Vandenesse, Contele **Felix de**
Le Lys dans la vallée, 1836
Illusions perdues, 1836–1843 (Iluzii pierdute)
Un Grand homme de province a Paris, 1839 (Iluzii pierdute, partea a II-a)
César Birotteau, 1837 (Istoria măririi şi decăderii lui César Birotteau)
Mémoires de deux jeunes mariées, 1842 (Memoriile a două tinere căsătorite)
Un début dans la vie, 1844 (Un debut în viaţă)
Le Contrat de mariage, 1835 (Contractul de căsătorie)
Autre étude de femme, 1839—1842 (Alt studiu de femeie)
Une ténébreuse affaire, 1843
Une fille d'Ève

Cuprins

Secretele prinţesei de Cadignan
Addenda

Table of Contents

Secretele prinţesei de Cadignan 5
Addenda 73